

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Vliv rodinného prostředí na zdravý vývoj a výchovu dítěte

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
doc. Ing. Antonín Řehoř, CSc.

Vypracovala:
Vladislava Purkartová

Brno 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Vliv rodinného prostředí na zdravý vývoj a výchovu dítěte“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Obořiště 08.04.2008

.....

Vladislava Purkartová

Poděkování

Děkuji panu doc. Ing. Antonínu Řehořovi, CSc., za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat svému manželovi Mgr. Jiřímu Purkartovi a svým synům Tomášovi a Ondřejovi za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytli při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Vladislava Purkartová

OBSAH

Úvod	3
TEORETICKÁ ČÁST	
1. RODINA – vysvětlení pojmu	5
1.1. Typy rodiny	6
1.2. Zákon o rodině	10
1.3. Funkce rodiny	12
1.4. Význam rodinného prostředí	15
1.5. Dílčí závěr k rodině	20
2. NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE	21
2.1. Osvojení (adopce) a pěstounská péče, opatrovnictví, poručenství	22
2.2. Ústavní a ochranná výchova	25
2.3. Vybrané patologické prvky v rodině	27
2.3.1. Rozvod	28
2.3.2. Další vybrané sociálně patologické prvky	31
2.4. Důsledky patologického rodinného prostředí	34
2.5. Dílčí závěr k náhradní rodinné péči	35
3. VÝVOJ OSOBNOSTI	36
3.1. Pojem osobnost	36
3.2. Teorie vývoje (Freudova, Eriksonova, Piagetova)	38
3.3. Psychologické potřeby vývoje jedince	46
3.4. Vzájemné působení podmínek ve vývoji v rodinném prostředí	50
3.4.1. Vnitřní podmínky	50
3.4.2. Vnější podmínky	52
3.5. Dílčí závěr k vývoji osobnosti	54
4. VÝCHOVA – vysvětlení pojmu	55
4.1. Nástin historie výchovy	55
4.2. Složky výchovy	56
4.3. Styly výchovy	58
4.3.1. Negativní prvky ve výchově	60
4.3.2. Pozitivní prvky ve výchově	62
4.4. Dílčí závěr	64

PRAKTICKÁ ČÁST	66
Příloha číslo 1	66
Příloha číslo 2	71
Příloha číslo 3	75
Příloha číslo 4	79
Závěr	83
Resumé	84
Anotace	85
Seznam použité literatury	86

Úvod

Rodina a její sociokulturní prostředí především, mají výrazný vliv na utváření psychiky dítěte, na formování jeho charakteru a vztahu k druhým lidem. Jedinec je neopakovatelné individuum a velmi záleží na rodinném působení, které ho buď příznivě, nebo nepříznivě ovlivňuje a rozvíjí či nerozvíjí jeho schopnosti a psychické vlastnosti.

Za posledních sto let prošla rodina v souvislosti s historickým vývojem značnými změnami. Vývoj směřuje od velké rodiny k malé, kde žijí jen rodiče s dětmi, rodinné prostředí je uvolněnější a demokratičtější. Na druhé straně klesá soudržnost rodiny a stále častěji se setkáváme s případy, kdy přestává plnit svou funkci. Někdy tak mluvíme přímo krizi rodiny. Samozřejmě, že na psychický vývoj dítěte a zejména mládeže, procházející citlivým obdobím puberty a adolescence, může mít tato situace značně negativní dopad.

Náhradní rodinná péče je pojem, který v sobě zahrnuje několik forem péče o děti, které z různých důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní biologické rodině. Do dětských domovů jsou umísťovány děti z rodin, které neplní nebo z různých důvodů nemůžou plnit své poslání. Dětský domov jim ale nemůže nahradit normální rodinu, protože to hlavní jim chybí, chybí jim – **ovzduší citové vřelosti**.

Ve své bakalářské práci jsem se snažila v základních bodech podat obraz způsobů výchovy, které jsou uplatňovány v současných rodinách. Zároveň jsem se zaměřila na vybrané podmínky, ve kterých dítě vyrůstá, které ho ovlivňují a které ve výchově dominují. V jednotlivých kapitolách podrobněji rozpracovávám problematiku rodiny, její prioritní funkce, možnosti náhradní rodinné péče. Dále se zmiňuji o sociálně patologických prvcích, působících ve výchově i v rodině, které negativním způsobem ovlivňují psychický vývoj dítěte.

Teoretickým zázemím této části mé práce budou odborné tituly zaměřené na tuto tematiku a Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

V praktické části uvádím 4 rozdílné, podrobně vypracované případové studie, jejichž pomocí potvrdím či vyvrátím vliv negativního působení sociálně patologických prvků v rodině a výchově, potvrdit či vyvrátit význam podnětného rodinného prostředí na zdravý vývoj a výchovu dítěte.

Téma práce jsem si nezvolila náhodně. Již osm let pracuji ve Věznici Příbram jako pedagog volného času u odsouzených. Studuji spisy jednotlivých odsouzených, se kterými denně pracuji. Setkávám se s případy, kdy odsouzení pochází z různých rodin, úplných i neúplných, z rodin vzdělaných i nevzdělaných, z rodin, ve kterých se při výchově uplatňovaly některé ze

způsobů, které v textu podrobněji uvádím. Setkala jsem se i s případy, kdy dítě bylo osvojeno jinými rodiči, byla mu dána veškerá péče ze strany rodiny, a přesto se vlivem prostředí, vrstevnické skupiny, v dospělém věku ocitlo ve vězeňském prostředí. Přestože o vlivu rodiny a jejím nezastupitelném působení už bylo mnoho řečeno i napsáno, široká veřejnost jeho vliv stále trochu podceňuje. Je třeba i nadále hledat a objevovat nové cesty a řešit tak menší znalost v tomto směru.

TEORETICKÁ ČÁST

1. RODINA – vysvětlení pojmu

Položme si otázku: **Co je to vlastně rodina?**

Naše přirozenost jakožto lidí je kombinací stejnosti a rozdílnosti, stejně tak jako je naše podstata spojena s jednotou muže a ženy, vajíčka a spermie. Rodičem se člověk nestane jenom zplozením a porozením dítěte, nýbrž teprve všestrannou péčí o ně a o jeho výchovu.

Rodina je tvořená dospělými jedinci obou pohlaví, z nichž partneři žijí pod jednou střechou a udržují sociálně akceptovatelný sexuální vztah. Součástí rodiny jsou děti zplozené či přijaté dospělými partnery. Lze ji také charakterizovat jako malou, primární skupinu, je pro dítě vzorem s nezastupitelnou úlohou. Je to vlastně jeho první škola v navazování vztahu k lidem, příklad, kterým se bude řídit a podle něhož bude upravovat své další vztahy.

Vzniká manželstvím, je jedinečná svými vztahy, sdílením každodenního života i výjimečných situací, jsou to také vztahy mezi příbuznými, a v neposlední řadě také vztahy mezi rodinou a společností. V rodině se očekává a plánuje společná budoucnost.⁽¹⁾

Poskytuje svým členům potřebné zázemí, uspokojuje jejich potřeby a zprostředkovává zkušenosti, které nelze získat jinde. Může člověku pomoci, ale také ho může úplně zlikvidovat. Lze ji označit jako přirozené prostředí, do něhož se člověk rodí, aniž si mohl vybrat jiné.

Uvažujeme-li o tom, jaká rodina může nejlépe plnit výchovné poslání, musíme se také zamyslet nad jejím složením. Rodiny se totiž navzájem velmi liší. Existují rodiny s jedním dítětem, ale ojediněle i rodiny velmi početné, rodiny s oběma rodiči, ale i rodiny, kde otec nebo matka chybí, rodiny s nevlastním otcem nebo matkou, rodiny s prarodiči, nebo bez nich. Odtud složitost rodinných vztahů a eventuální potíže při výchově.

Ovšem rodina není jen seskupením určitého počtu lidí, a není také stabilní, neměnná. Je obvykle uváděna jako přirozené prostředí, které má na výchovu dítěte největší vliv. Její výchovná role je pokládána za nezastupitelnou. Rodina stále zůstává primární sociální skupinou v procesu socializace dítěte.

⁽¹⁾ Střelec, S. a kol.: Kapitoly z rodinné výchovy, Praha 1992, str. 7

Základní role rodiny je dvoustranná – všímáme si jejího společenského významu a její vnitřní intimity a citovosti, která je velmi důležitá pro prvotní výchovné formování dětí.

Z tohoto prostředí pak přejímá to, co mu bylo připraveno rodiči. Především v období raného dětství nemůže kvalitní působení rodiny nahradit žádná jiná instituce. Rodinné prostředí je ideálním místem pro stimulaci příznivého rozvoje dětí, zázemím, v němž prožívají pocity přátelství, sympatie, lásky, bezpečí. Je to především sociální prostředí plné důvěrných vztahů lidí, kteří jsou si nejbližší.

Téměř všichni rodiče své děti milují, je ale potřeba, aby svou lásku dokázali náležitě projevit a předat. Domov předurčuje, zda se dítě cítí šťastné, bezpečné a vyrovnané.

Na moderní rodinu působí stres a tlaky moderní společnosti. Přesto jsou rodiny schopné vychovávat sebevědomé děti, které život ve složitém a náročném prostředí moderní společnosti úspěšně zvládají. ⁽²⁾

1.1. Typy rodiny

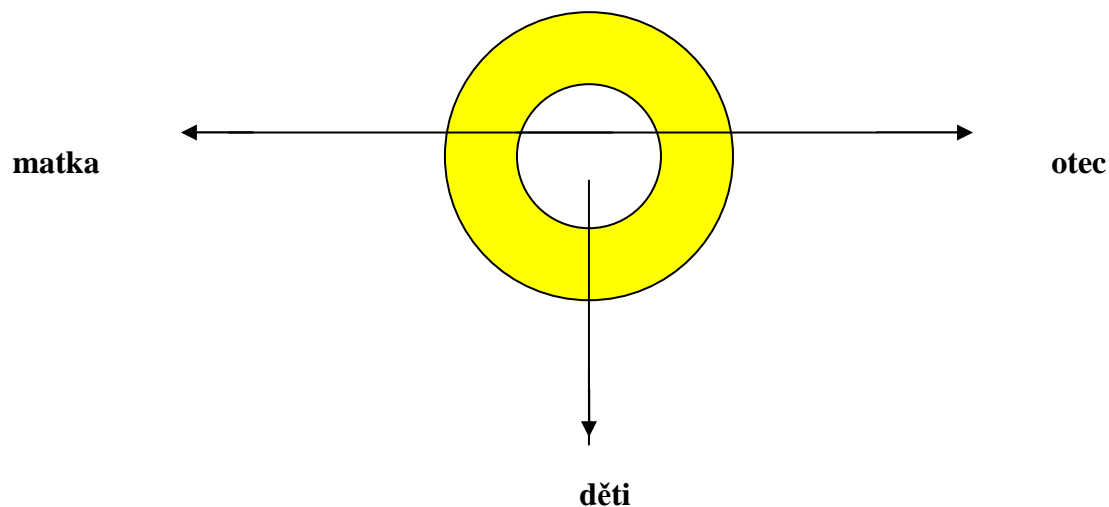
Dělení rodiny není vždy jednotné. Jednotliví autoři ji rozlišují podle různých hledisek. Jedním z nich je rozdělení rodin podle počtu generace žijících pohromadě, tak jako to provedla socioložka Jiřina Máchová:

1) základní (tj. jednotka sestávající z otce, matky a dětí)

2) rozšířenou (zahrnující kromě toho i prarodiče, strýce, tety a další příbuzné)

⁽²⁾ Virginia Satir, Společná terapie rodiny, Portál, Praha 2007, str. 38

1) základní rodina

Největší vyhlídky na úspěch bude mít vždycky rodina úplná, kde nechybí ani otec ani matka a kde rodiče mají alespoň dvě nebo více dětí. Každý člen této sociální jednotky tu má svoji významnou úlohu. Pro zdravý vývoj dítěte je nezbytně zapotřebí, aby je vychovávali oba rodiče. Funkce otce a matky se ovšem v detailech poněkud liší, a právě proto se mužská a ženská složka musí nezbytně doplňovat, chceme-li pro dítě vytvořit harmonické prostředí, v němž by se zdárně rozvíjelo. Je všeobecně známo, že absence jednoho z rodičů je pro sociální i emocionální vývoj dítěte velmi škodlivá a snad ani nemůže projít bez následků.

Základní rodina dokáže připravit ke společenským i biologickým úlohám své potomky. V dobře fungující rodině se zcela přirozeně uspokojují psychické potřeby dítěte.

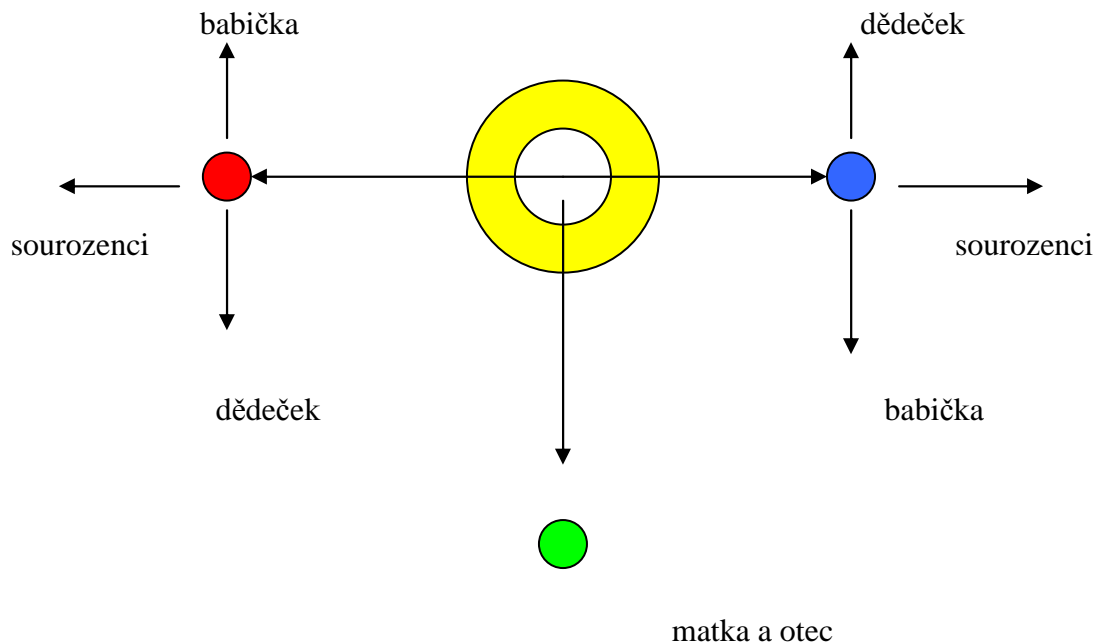
Mnohem zdravěji vyrůstá dítě, má-li sourozence. Jedno dítě od druhého získává cenné zkušenosti a učí se. Společné hry a zábavy, vzájemná soutěživost, nezbytnost ohledu jednoho dítěte na druhé, nutnost odříkání, řešení sporů a společných zájmů podněcují vývoj každého dítěte a umožňují mu vstup do společnosti. V početné rodině si dítě od nejtělejšího dětství zvyká na kolektivní život, učí se družnosti, přátelství, lásce ke starším i mladším sourozencům. A učí se také dělit, pamatovat se všim na ostatní, přizpůsobovat se jim, myslet na ně už od malička. Na druhou stranu příliš početná rodina může ovšem někdy přinášet také těžkosti. Děti mohou pak dostat jen malý díl péče, kterou nezbytně potřebují k normálnímu vývoji, a to může mít své důsledky.

2) rozšířená rodina

Rodinné poměry nebývají vždy takové, aby pohromadě žili jen rodiče s dětmi. O dítě pečuje poměrně často babička nebo dědeček, kteří obvykle bydlí s rodinou ve společné domácnosti. Tak se někdy vytváří velmi složité prostředí pro výchovu dítěte (tři generace žijí pohromadě), v němž lze dost těžko dosáhnout jednotného výchovného působení.

Problémy, které nastávají při soužití více generací ve společném domě, jsou složitější, ale přesto řešitelné. Tuto skutečnost mohu potvrdit ze své vlastní zkušenosti. Společné každodenní soužití členů rozšířené rodiny narušuje vztahy a vazby mezi nimi z rozmanitých důvodů (rozdílný režim dne, jiné názory apod.). Vznikající neshody mezi rodiči samotnými, ale i mezi rodiči a prarodiči, a tyto neshody se následně odrážejí i ve výchově dětí.

Zmiňujeme-li se o společném soužití tří generací, je třeba se také zmínit o závislosti na prarodičích. Tento problém pěkně popisuje pan Zdeněk Matějček: *“Závislost na prarodičích vytváří velmi často živnou půdu pro konflikty a vzájemné obviňování z nedostatku úcty a ocenění toho, co prarodiče pro mladou rodinu dělají.”*⁽³⁾

⁽³⁾ Zdeněk Matějček, Zdeněk Dytrych: *Krizové situace v rodině očima dítěte*, Grada, str. 11.

Obecně známé jsou také pojmy **rodina úplná**, ve které žijí oba rodiče a nejméně jedno dítě, **rodina neúplná**, v níž chybí některý z rodičů a **doplňená rodina**. Tou rozumíme rodinné společenství, v němž jeden z manželského páru je vlastním biologickým rodičem, druhý je tzv. nevlastní (situace, která nastává v rozvedených rodinách nebo v případě úmrtí jednoho z partnerů).

Neúplná rodina je tvořena jedním rodičem a dítětem nebo dětmi. Podle jejího vzniku obecně rozlišujeme tři typy:

- ✓ neúplnou rodinu vzniklou rozvodem manželů
- ✓ neúplnou rodinu vzniklou úmrtím rodiče
- ✓ neúplnou rodinu neprovdaných matek

Jestliže v rodině některý základní člen chybí, může být dítě ohroženo **deprivací**, protože lze jen velmi těžko zastoupit matku nebo otce. Krátkodobě může vzniknout nepřítomnost některého z rodičů z důvodu nemoci, výkonu trestu odnětí svobody nebo pracovního zaneprázdnění.

Nepřítomnost některého rodiče může způsobovat některé poruchy psychického rázu. Pokud chybí otec, hovoří se o tzv. **paternální deprivaci** – může dojít k vážným poruchám v chování dítěte. Mám na mysli především dítě starší. Mužský vzor postrádají především chlapci, kteří potřebují autoritu otce, kázně i nedostatkem jistoty a stability. Otec bývá vzorem znalostí o světě, o práci. Dítě, které nemá před sebou otcovský vzor, se chová agresivněji, je neukázněné, asociální. Hůře se také orientuje v okolí rodiny a při volbě povolání.

Nedostává-li se dítěti mateřské lásky a péče, mluvíme o **mateřské deprivaci**. Matka poskytuje dítěti citovou jistotu a pocit bezpečí, ona je tím, kdo vytváří domov. Je nezastupitelná především v prvních letech života. Je ovšem rozdíl, ztratí-li matku kojeneček, dítě v době předškolní, dítě osmileté až desetileté, nebo dítě starší. Jestliže matka neplní své role, lze u dítěte pozorovat poruchy chování.

Vznikne-li neúplná rodina úmrtím jednoho rodiče, musejí se dítě i rodič jednorázově vyrovnat se ztrátou. Většinou nebývají přetřhány svazky se širší rodinou a přáteli. Naopak se mnohdy ještě posilují vztahy s oběma prarodiči.

Výchova v neúplné rodině má svá specifika. Musí být obzvláště důsledná. Někdy si rodiče neuvědomují, že dítě nemůže zastávat roli partnera a spoléhají na dítě především po psychické stránce jako na dospělého.

Rodinu doplněnou tvoří rodič, pečující o vlastní dítě, a další dospělý, který případně má také vlastní děti, s nimiž se stýká. Doplněná rodina nemůže ve svých rysech nahradit rodinu úplnou, protože muž (manžel) za vlastními dětmi buď dochází, nebo si jej přivádí do nového domova.

1.2. Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

Výchovné prostředí rodiny by mělo zajišťovat kontrolu chování a jednání členů skupiny, dodržování společenských norem, přizpůsobení se členů rodiny společnosti.

Dodržování právních norem, které se vztahujících se k rodinnému životu, zajišťuje **Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.** Ten vymezuje základní povinnosti a práva rodičů a dětí, upravuje vztahy mezi rodinou a společností.

Rodiče odpovídají za harmonický rozvoj svých dětí. Zákon jim ukládá pečovat soustavně a důsledně o výchovu, výživu, chování a jednání dětí.

Druhá část Zákona o rodině nese název Vztahy mezi rodiči a dětmi. Hlava první této části je označena názvem Rodičovská zodpovědnost V jednotlivých paragrafech jsou rozpracována práva a povinnosti obou stran. Pro názornost uvádím některé z §§:

ČÁST DRUHÁ

Vztahy mezi rodiči a dětmi

HLAVA PRVNÍ

Rodičovská zodpovědnost

§ 31

1) Rodičovská zodpovědnost je souhrn práv a povinností

- a) při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj,*
- b) při zastupování nezletilého dítěte,*
- c) při správě jeho jmění⁽⁴⁾*

⁽⁴⁾ Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

- 2) *Při výkonu práv a povinností uvedených v odstavci 1 jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Mají právo užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost dítěte a jakkoli ohroženo jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj.*
- 3) *Dítě, které je schopno s ohledem na stupeň svého vývoje vytvořit si vlastní názor a posoudit dosah opatření jeho se týkajících, má právo obdržet potřebné informace a svobodně se vyjadřovat je všem rozhodnutím rodičů týkajících se podstatných záležitostí jeho osoby a být slyšeno v každém řízení, v něm se o takových záležitostech rozhoduje.*
- 4) *Dítě, které žije ve společné domácnosti s rodiči, je povinno podle svých schopností jim pomáhat. Je dále povinno přispívat i na úhradu společných potřeb rodiny, pokud má vlastní příjem, popřípadě majetek, kterého lze použít pro společné potřeby rodiny.*

§ 32

- 1) *Rozhodující úlohu ve výchově dětí mají rodiče.*
- 2) *Rodiče mají být osobním životem a chováním příkladem svým dětem.*

§ 35

Dítě je povinno své rodiče ctít a respektovat.⁽⁵⁾

⁵⁾Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

1.3. Funkce rodiny

V teoretickém vyjádření lze popsat funkce rodiny jako úkoly, které rodiny plní jednak vůči sobě samé, jednak vůči společnosti. Životním zájmem společnosti je stabilní rodina.

Funkce rodiny se vyvíjí v souvislosti se společenskými změnami a proměnnou kulturních faktorů, které ovlivňují postavení rodiny ve společnosti i vztahy uvnitř rodiny. Moderní rodina pozbyla některé ze svých dřívějších funkcí, jiné funkce pouze ztratily na důležitosti.

Je všeobecně známo, že absence jednoho z rodičů je pro sociální i emocionální vývoj dítěte velmi škodlivá a snad ani nemůže projít bez následků.

Jestliže se podíváme na funkci rodiny z hlediska historických kulturních tradic, vidíme, že každá lidská kultura si přizpůsobovala rodinu svým potřebám a tradicím, jež v základních rysech přetrvaly dodnes. Jiná je podoba a vývoj rodiny islámské, japonské, jihoamerické, africké aj. Rodina je základní lidskou jednotkou každé společnosti, plní různé funkce, je důležitou institucí pro učení se rolím a zejména sociálním dovednostem, je významnou institucí pro utváření a rozvoj emocí a hodnotového systému, stejně tak jako je nenahraditelná pro utváření vazeb a vazbového chování mezi členy rodiny.

Podstatou existence a největší smysluplností rodiny je tedy péče o děti a jejich výchova. Existence rodiny je ale také závislá na utvoření domova, tedy před veřejností skrytého soužití jejích členů v podobě bytu nebo domu. Vliv kulturních tradic a moderní doby do značné míry ovlivňuje práh soukromého působení a práh odpovědnosti společnosti za výchovu dětí v rodině. Rodina (a její fungování) je do velké míry závislá na společnosti, je spojena s ekonomickými aspekty a hospodářstvím, zaměstnaností, sociální a zdravotní úrovní země, což rovněž do značné míry ovlivňuje její prosperitu a stabilitu.

Obecně se za základní funkce rodiny považuje:

- 1) **biologicko – reprodukční funkce**
- 2) **funkce emocionální**
- 3) **ekonomická funkce**
- 4) **socializačně výchovná funkce**

ad 1) Biologicko – reprodukční funkce

Hlavním smyslem rodiny se v měřítku přírody a zachování rodu může jevit reprodukce. Rodina usnadňuje lidem péči o děti a také jejich výchovu. Kromě toho, že je rodina biologicky důležitá pro udržení lidské populace, je také základní jednotkou společnosti. Reprodukce člověka jako organismus i jako bytost kulturní. Zprostředkovává tradici dalším generacím a tak je již od nepaměti.

ad 2) Funkce emocionální

V této oblasti je rodina jedinečná a nezastupitelná a naopak, pokud je rodina dysfunkční, je právě tato oblast nejvíce zraňující. Důležitou roli hraje uspokojení citových potřeb člověka, vědomí jistoty, uznání a vzájemné pomoci. Mezi jinými jde o potřeby podpory, pomoci a přijetí, potřeby společenských rituálů, společných plánů apod.

Každá rodina by měla dětem zajistit vědomí bezpečí a jistotu rodičovské lásky. Bez toho není možný zdravý rozvoj jejich citového života. Dítě má v rodině nalézat útočiště v době, kdy je slabé, bezmocné, kdy potřebuje ochranu, pomoc a pochopení. To ovšem neznamená, že je máme chránit před běžnými povinnostmi.

Důležitou roli také hraje kvalitní utváření místa pro trávení volných chvil i prostor pro osobní štěstí. Odpočinek a obnovování duševních a tělesných sil patří k těm funkcím rodiny, jejichž význam v současné společnosti vzrůstá. Příčiny můžeme vidět v ekonomické sféře, ve změnách způsobu života rodiny. V tomto smyslu plní rodiny a domov určitou funkci kompenzačního prostředí proti světu profesních povinností, požadavků a nároků, zejména u svých dospělých členů.

ad 3) Ekonomická funkce

Ekonomická funkce má dvě stránky. Jedna z nich spočívá v zapojení rodinných příslušníků do výrobní nebo nevýrobní sféry v určitých profesích, v místech s určitými nároky na pracovní síly, jejich kvalifikaci a podobně. Pro rodinu a společnost je také důležité, kolik dětí rodina má, jakého vzdělání dosáhnou, kterou profesi a jak úspěšně ji budou vykonávat.

Rodinu lze také považovat za jakousi mikrojednotku ekonomického rozhodování, která má k dispozici určité finanční a materiální prostředky, jež využívá, investuje, ukládá, a tím více či méně přispívá ke stabilitě a rozvoji ekonomického systému společnosti. ⁽⁶⁾

⁶⁾ Střelec, S. a kol.: Kapitoly z rodinné výchovy, Praha 1992, str. 75)

Druhá stránka ekonomické funkce rodiny se vztahuje k hmotnému zabezpečení rodiny, všech jejích rodinných příslušníků včetně dětí.

ad 4) Socializačně – výchovná funkce

Při naplňování této funkce rodina poskytuje dítěti základní orientaci v okolním světě. Funguje jako regulátor nežádoucích činností. Specifická dynamika probíhající v rodině tvoří zcela jedinečné prostředí pro formování postojů ke světu, blízkému okolí a sobě samému. Vytváří též hodnotové orientace, tvoří základ pro formování vlastního já, koncepci vlastního života. Dále tato funkce zajišťuje kulturní přenos informací, předávají se tradice, zvyky, hodnoty. Začíná osvojování si jazyka - přibližně od 2. roku věku dítěte. Od 3 let si jedinec začíná uvědomovat své vlastní „já“, svoji identitu. Působení této funkce je pozorovatelné po celý život člověka, zároveň je vybaví určitým sociálním statutem. Virginia Satir ve své knize Společná terapie rodiny uvádí:

“Důležitým úkolem a funkcí rodiny je rozlišit, kdy jeden z členů již není dítětem, moment, kdy dospěl, a je tedy schopen zastávat role a funkce dospělého jedince. Poslední funkcí rodiny je péče potomků o stárnoucí rodiče.”⁽⁷⁾

⁽⁷⁾ Virginia Satir, Společná terapie rodiny, Edice Spektrum, Praha 2007, str. 32

1.4. Význam rodinného prostředí pro zdravý vývoj osobnosti

Rodinné prostředí je ideálním místem pro stimulaci příznivého rozvoje dětí, zázemím, v němž prožívají pocity přátelství, sympatie, lásky, bezpečí. Je to především sociální prostředí plné důvěrných vztahů lidí, kteří jsou si nejbližší.

Od narození dítě žije zpravidla v rodině, v níž získává základní zkušenosti ve styku s lidmi. Rodina je prvním zdrojem uspokojování jeho potřeb a také mu přináší jejich první omezování, frustrování. Bez péče rodiny (nebo institucí a osob, které rodinu zastupují u dětí osiřelých, nemocných apod.) by dítě nemohlo žít a vyvíjet se. To vše působí, že vliv rodiny na dítě a jeho psychiku je velmi silný. Rodina může vývoj dítěte příznivě stimulovat, ale také může být brzdou tohoto vývoje, zdrojem zanedbání, utlumení, narušení vývoje schopností, charakteru, celé osobnosti dítěte. Charakter dítěte, jeho chování, myšlení a cítění, to všechno bývá zpravidla odrazem rodinného prostředí, toho, co dítě prožívá, co denně vidí a slyší, čeho je svědkem.

„Dítě – stejně jako každý živý jedinec – má ke svému prostředí postoj aktivní, výběrový. K množství podnětů, jež mu prostředí nabízí, projevuje rozdílnou citlivost. Není spokojeno s každým prostředím a spontánně vyhledává to, které mu nabízí větší množství podnětů pro ně fázově vhodných. Určité podněty vyžaduje dítě opakovaně. „⁽⁸⁾

Podmínkou zdravého společenského a citového vývoje dítěte je vhodné a lásky plné rodinné prostředí, které mu dává dostatek kvalitních a přiměřených podnětů. Dítě potřebuje v rodině citově zakotvit, jinak by z něho mohl vyrůst člověk citově povrchní, hrubý a třeba i bezohledný. Vytvořit dětem takové krásné rodinné prostředí, to je první a základní požadavek úspěšné rodinné výchovy. Každé rodinné prostředí má svoji celkovou atmosféru, je nějak citově zabarveno. To platí zejména o vztazích mezi rodiči a dětmi a mezi sourozenci navzájem. Je třeba, abychom měli v každé době o děti co největší zájem a abychom se jim věnovali. Děti nezbytně potřebují naši pozornost, ohleduplnost, pochopení a lásku. Tu především. Malé i velké, hezké i nehezké, chytré i zaostávající. Všechny. Nemají - li, strádají, nemohou se zdravě vyvíjet, trpí.

⁽⁸⁾ Vaněk, J., K biologickým a psychologickým zřetelům výchovy, SPN, str. 17

V každém normálním rodinném prostředí se střídá úspěch s neúspěchem, radost se starostí a vzniká zdravé vzájemné cítění. Tím se podstatně ovlivňuje formování dětské osobnosti. Jenom láskyplné rodinné prostředí a skutečná mateřská péče dávají dítěti potřebný pocit jistoty a vytvářejí pro ně pravý domov.

Co si vlastně můžeme představit pod pojmem harmonické rodinné prostředí?

“Mám mamku, tatku a brášku. Když jsou šťastni oni, jsem i já. Dávají mi klid, pohodu, lásku, dávají mi pocit vědomí toho, že k nim patřím. Věnují nám spoustu času. Chodíme do lesa poznávat přírodu, zvířata. Tatka mi dává spoustu knih na čtení a to mne baví, Mám ráda knihy. Učí nás kázni, pořádku a smyslu pro spravedlnost.“

Myslím si, že rodinná pohoda, vzájemné porozumění, citově vřelý vztah mezi rodiči a dětmi, to všechno jsou nezbytné předpoklady zdravého vývoje dítěte. Posezení v rodinném kruhu, rozhovor o škole, o práci, o dětských radostech a trápeních, o každodenních událostech nelze ničím nahradit. Možná si kladete otázku, z čeho vychází toto mé přesvědčení. Odpovím jednoduše: z vlastních zkušeností. Byla jsem takto vychovávána a vychovávám tak i své děti. Jan Vaněk ve své knize uvádí: *“Vnitřní stabilitu rodiny a harmonického rodinného prostředí zajišťují zdravé, vyrovnané a stále emotivní vztahy mezi jednotlivými členy, zejména mezi rodiči, dále pocit bezpečí v rodinném kruhu před ohrožováním z venku, vnitřní pohoda a shoda, společné prožívání radostí a neúspěchů a vzájemné pomáhání.“*⁽⁹⁾

Rodiče, kterým na svých dětech nezáleží

Ovšem ne v každé rodině je rodinné prostředí harmonické. Jsou rodiče, kterým na dětech nezáleží, pro něž jsou děti vlastně přítěží. A není jich málo. Při svém zaměstnání se setkávám s klienty, kteří pochází z takovýchto rodin.

Nezájem těchto rodičů o své děti může mít spoustu příčin. Zpravidla to bývá nízká úroveň manželů, jejich rodičovská nepřipravenost, neurovnané rodinné poměry, primitivní názor na výchovu, nedostatek pedagogických schopností a přiměřených charakterových vlastností či silný vliv nějakého sociálně patologického jevu (drogy, alkohol apod.).

⁽⁹⁾ Vaněk Jan, *K biologickým a psychologickým zřetelům výchovy*, SPN Praha 1972, str. 172,

Takoví rodiče se chovají k dětem chladně, nevšímavě, odmítavě, někdy dokonce nepřátelsky. Projevuje se to v jejich naprostém nezájmu o děti, v soustavném zanedbávání povinné péče, v nedostatku lásky k dětem a v nedostatku odpovědnosti. Jejich vlastní sobecké zájmy bývají přednější.

Není třeba zdůrazňovat, že tento vztah ochuzuje citový život dítěte, vede k pocitu nejistoty a křivdy. Chladný citový vztah k dětem způsobí, že se děti chovají stejně chladně ke svému okolí, a že nedovedou ani později k nikomu citově přilnout. Nevhodné chování bývá mnohdy jenom protestem proti citovému ochuzení.

Rodiče, kteří pro své děti nemají čas

Jsou druhým faktorem ovlivňující negativním způsobem harmonické rodinné prostředí. Velmi nepříznivě se v rodině projevuje spěch dnešní doby. Rodiče odcházejí do práce, děti do školy. Setkávají se až k večeru a tak společných chvil k posezení je velice málo. Rodiče by se ale měli vynasnažit, aby s dětmi v klidu, v rodinné pohodě aspoň chvíli poseděli. Takové společné chvílky by měly děti prožívat denně – to je totiž potom opravdový domov. **Mnozí rodiče dnes ani nevědí, čím jejich děti žijí, a nesnaží se získat jejich důvěru, citově se jim přiblížit.**

Někteří rodiče se domnívají, že nahradí dětem alespoň v neděli, co jim zůstali dlužní v týdnu, na co neměli čas. Jedou s nimi na chaty nebo na výlet, uplácejí je drahými dárky, starají se jejich volný čas. To však nemůže nikdy nahradit každodenní zájem o jejich práci.

Nezdravý chvat nepřispívá k vytváření harmonického rodinného ovzduší, a to se nepříznivě odráží ve formování dětské osobnosti.

Interview: „*Rodičům bylo jedno, kam jdu, kdy přijdu, a kdy se vrátím. Honili se za kariérou, za prachama a pak měli spoustu svých zájmů a na mně s bratrem jim pak nezbyval čas. Celé dny jsem chodil s partou kouřit marihuanu, a když jsme neměli prašule, tak jsme někde něco šlohli, a pak bylo vystaráno. Tak to šlo celé týdny a měsíce. Pak mi marjána nestačila, začal jsem si píchat herák a pak už mi bylo všechno jedno.*“

*Rodinné prostředí má jisté podmínky, které působí na své členy, zvláště děti. Jsou do větší či menší míry nahraditelné. Z hlediska nahraditelnosti činí nejmenší obtíže **podmínky materiální**. Přes časté rodičovské námitky poukazující na to, že není vůbec snadné zabezpečit stále se zvyšující nároky dětí, zůstává skutečností, že se v této oblasti dá nejnázve stanovit*

hranice mezi prostředky nezbytnými, které unese běžný rodinný rozpočet bez vážného ohrožení, a těmi ostatními, které mohou také v určitém směru přispět k rozvoji dětí, ale jsou pro své uživatele zároveň, a někdy především, věcmi prestižními. Současná dětská populace se těžko vyrovnává s faktem, že některé děti mají, nač si vzpomenou a jiné to nemají. Jedny mají mobil takový a druhý onaký. Jedny jezdí na Kanárské ostrovy a jiné se chodí koupat k místnímu rybníku. Jedny mají sportovní boty módních značek, druhé chodí v teniskách za pár stovek. Jaké psychické problémy to vnáší do života těch méně majetných?

A jaké to může mít následky? Může je to poznamenat na celý život? A dá se s tím něco dělat?⁽¹⁰⁾

Odborníci vidí těžiště rodinného prostředí v **psychologických podmínkách**. A to nejen z hlediska jejich působení na děti, ale především pro jejich vliv na ostatní stránky rodinného prostředí.

Období dětství je považováno za důležitý zdroj celoživotní orientace a inspirace každého člověka. Narušené vztahy mezi členy rodiny, nejčastěji rodiči, vedou k nedostatku v mravním a citovém profilu dítěte. Ve větším počtu z takovýchto rodin pocházejí případy mladých delikventů, na něž měla rodina stále menší vliv po citové stránce a více je začali ovlivňovat kamarádi z party.

Na mravní a citovou stránku mají vztah i **kulturní podmínky** rodiny a paralelně s tím spojené dosažené vzdělání rodičů. Při posuzování vztahů mezi dosaženým vzděláním a kulturní úrovní života rodiny musí vzít v úvahu také některé další skutečnosti. Např. to, že vývoj v naší společnosti sebou nese kromě jiného i výrazné změny v přístupu ke vzdělání. Roste počet lidí a úplným středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Všeobecně se předpokládá, že rostoucí vzdělanostní úroveň rodičů se příznivě projevuje také při výchově dětí. Rodiče s vyšším vzděláním většinou podporují své dítě při utváření vztahu ke vzdělání a kulturnosti, v takovém případě působí příklad rodičů velmi pozitivně.

Bylo by ovšem nesprávné zjednodušovat problém tak, že vzdělání rodičů znamená zároveň dobrou kvalifikaci vychovatelskou.

⁽¹⁰⁾ Z. Matějček, Z. Dytrych, Krizová situace v rodině očima dítěte, Grada, 2002, str. 17

Kulturní úroveň člověka je velmi složitý problém, než aby se dal přesně rozlišit jen na základě takového ukazatele, jakým je absolvování určitého druhu nebo stupně školy. Pro celkovou kulturní úroveň rodičů a její využívání při výchově dětí však vytváří školní vzdělání určité předpoklady, které se v dalším životě mohou, ale také nemusejí, rozvíjet a realizovat.

Rodinné prostředí tvoří jeden celek. Působení jednoho z činitelů nebo skupiny vlivů je podmíněno působností jiné skupiny vlivů. Stěží můžeme například předpokládat výborné výsledky v rodině s narušenými vzájemnými vztahy mezi rodiči a prarodiči při jejich společném soužití nebo za stejně problematické můžeme považovat výchovné výsledky v rodině, kde se rodiče zaměřili výhradně na materiální životní hodnoty a veškerý svůj čas věnují tomuto cíli.

Jakkoli deformované rodinné prostředí bývá vážnou překážkou úspěšné výchovy. Dítě nezbytně potřebuje ke svému zdravému vývoji pozornost, zájem, pochopení a ocenění ze strany rodičů. Potřebuje někoho, komu by mohlo věřit, ke komu by se mohlo přimknout, kdo by je měl rád, kdo by je chránil, kdo by o ně pečoval, kdo by mu byl každodenním příkladem a vzorem. Miluje rodiče a oprávněně čeká na jejich citovou odezvu. Rodina je jeho celý svět, nic ji nemůže nahradit, ani sebelepší rodinný kolektiv, škola, hry. Nedostatek citových prožitků může mít pro dítě vážné následky.

Pro zdravý duševní vývoj dítěte má dobré uspořádání rodinného prostředí mimořádný a zásadní význam. Jde hlavně o dobré vztahy mezi rodiči, které jsou ze všeho nejdůležitější a působí na děti blahodárně, ale neméně důležité jsou i vztahy mezi sourozenci, jež je třeba vhodným způsobem usměrňovat, a také vztahy ke kamarádům, spolužačkám a spolužákům. Rodiče začleňují své děti do dětského kolektivu už v předškolní době, aby předešli některým povahovým nedostatkům, které mají původ v tom, že dítěti chyběla v předškolní době dětská společnost.

Rodina ovšem neodpovídá za duševní vývoj jedince sama. Odpovědnost mají také jesle, mateřské školy, všeobecně vzdělávací a odborné školy, učňovské školy, učiliště, žákovské domovy, prostě celá naše společnost. Mnozí z nás si to neuvědomují, chodí nevšímavě kolem výchovných problémů, jako by se jich to netýkalo, a to je vážný nedostatek. Rodina vytváří také kritéria pro výběr všech ostatních prostředí, která mohou ovlivnit psychiku dítěte. Snaží se je uchránit od vlivů, jež jsou v rozporu se zásadami, které mu vštěpuje. Tento výběr prostředí zvyšuje její úlohu při vytváření společenského vědomí dítěte.

Přestože téma mé bakalářské práce zní Vliv rodinného prostředí na zdravý vývoj

a výchovu jedince nemohu nezmínit se o **rozvodu či rozpadu rodiny a jeho vlivu na dítě**.
(popsáno v jiné kapitole)

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Rodičem se člověk nestane jenom zplozením a porožením dítěte, ale nýbrž teprve všestrannou péčí o ně a o jeho výchovu. Dnes je manžel rovnocenným partnerem své manželky a oba jsou členy rodinného kolektivu, k němuž ovšem patří i děti. Ty jsou plnoprávními členy rodiny. Všichni členové mají povinnost vzájemně si pomáhat a zabezpečovat podle svých schopností a možností zvyšování hmotné a kulturní úrovně rodiny. Rodiče děti vedou, jsou za ně odpovědni, vychovávají je. Vztahy mezi rodiči a dětmi by měly být charakterizovány vzájemnou úctou, ohleduplností a porozuměním. Každá rodina by měla zajistit vědomí bezpečí, jistotu rodičovské lásky, vzájemné porozumění, cit a něhu. Rodina by měla být pro dítě vzorem, je jeho první školou v navazování vztahu k lidem, je příkladem, kterým se bude řídit a podle něhož bude upravovat své další vztahy.

Rodina není jen seskupením určitého počtu rodinných příslušníků, není stabilní a není neměnná. To by bylo málo. Její členové spolu trvale žijí, navzájem se ovlivňují a jeden druhému pomáhají. Pro zdravý vývoj dítěte je nezbytně třeba, aby je vychovávali oba rodiče. Funkce otce a matky se poněkud v detailech liší, a právě proto se mužská a ženská složka musí nezbytně doplňovat.

Charakter dítěte, jeho chování, myšlení a cítění, to všechno bývá zpravidla odrazem rodinného prostředí, toho co dítě prožívá, co denně vidí a slyší, čeho je svědkem. Každá rodina by měla zajistit vědomí bezpečí, jistotu rodičovské lásky, vzájemné porozumění, cit a něhu. Rodina by měla být pro dítě vzorem, je jeho první školou v navazování vztahu k lidem, je příkladem, kterým se bude řídit a podle něhož bude upravovat své další vztahy.

V každém normálním rodinném prostředí se střídá úspěch s neúspěchem, radost se starostí a vzniká zdravé vzájemné cítění. Tím se podstatně ovlivňuje formování dětské osobnosti. Vhodné, láskyplné prostředí, to je prozatím ideál, se kterým se v každé rodině nesetkáváme. Zdá se to nepochopitelné, ale je to skutečnost. Mnozí rodiče vytvářejí pro své děti prostředí všelijak deformované, a proto nevhodné. Příčiny mohou být různé. Závadné je především výchovně nedostačující prostředí, v němž děti živoří jako květiny, které jsme omylem zasadili do špatné půdy. Občas je zalijeme, občas jim dodáme sluníčko.

2. NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE

Úlohu rodiny, která neplní nebo nemůže plnit své poslání, přebírá někdy dětský domov. Pro většinu těchto dětí by bylo tragické, kdyby se musely vrátit k rodičům, kteří pro ně vytvořili nevhodné rodinné prostředí. I když je o ně po stránce hmotného zabezpečení a po stránce pedagogické dobře postaráno, domov jim nemůže nahradit normální rodinu a to hlavní jim chybí – **ovzduší citové vřelosti**. Síla rodiny je v citových vztazích, z nich vyrůstá všechno ostatní. Nevýhoda ústavní péče pro duševní vývoj dítěte vyplývá z nedostatečné stimulace v podmětově chudém prostředí, z nedostatku osobní účasti a z přílišné jednotvárnosti ústavního života. Ústavní deprivace vyvolává vážné poruchy ve vývoji rozumovém nebo citovém. Nápadný bývá hlad těchto dětí po lásce a sklon k afektům. Věší se na každého, kdo přijde, dožadují se jeho pozornosti. Duševní život dětí z dětských domovů vystihuje dobře film s názvem Děti bez lásky. Pro tyto děti je příznačné, že se skoro o všechno rvou. Neosvojily si základní vztahy mezi lidmi a neuznávají také žádnou autoritu. Doma slyšely jenom křik a nadávky, byly svědky mnoha nechutných scén, a to je poznamenalo.

Dosud je u nás stále mnoho dětí, které byly rodiči opuštěny, nebo jim hrozí, že opuštěny budou. Proto potřebují včasnou, citlivou a účelnou ochranu.

Zároveň existují manželství, která po dítěti touží, avšak jejich touha zůstala nenaplněna. Jsou však i taková manželství, která již děti mají, ale v jejich rodině a srdcích ještě dostatek místa pro přijetí dalšího dítěte. K přijímání opuštěných dětí do nových – náhradních rodin docházelo již odedávna. Byla to praxe běžně užívaná mnoha kulturami. Slovo „adopce“ znamenalo původně vyvolit, tedy děti byly svými novými rodiči voleny. Dnes je tomu jinak. Rodiče jsou vybíráni pro opuštěné dítě. Cílem snažení středisek náhradní rodinné péče je především zajistit opuštěným dětem prostředí, které se nejvíce rodině přibližuje, a tím je rodina **osvojitelská či pěstounská**.

2.1. Osvojení (adopce) a pěstounská péče, opatrovnictví, poručenství

Náhradní rodinná péče je pojem, který v sobě zahrnuje několik forem péče o děti, které z různých důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní biologické rodině. V obecné rovině představuje **osvojení a pěstounskou péči**.

Umístování dětí do náhradní rodinné péče je u nás možné teprve od roku 1963, kdy byl vydán Zákon o rodině, která se tímto znovu uvedla na první místo mezi výchovnými institucemi. Otevřela se tím nová perspektiva pro adopci a později i pěstounskou péči, či jiné formy nahrazující rodinnou výchovu a zázemí. Do popředí zájmů se tím dostaly potřeby dítěte, jakožto jedince. Byla soustředěna pozornost na nedostatky ústavní výchovy, která nemohla při svých možnostech nahradit nezastupitelnou roli rodiny při formování charakteru dítěte a v potaz se začaly brát i psychické potřeby dětí v ústavech, které byly omezeny na minimum.

Výše zmíněný Zákon o rodině č. 94/1963 Sb., umožnil poprvé v historii zbavit rodiče jejich rodičovských práv, pokud hrubým způsobem zanedbávali své rodičovské povinnosti anebo naopak svá rodičovská práva zneužívali. V mnoha kruzích byl tento zákon odmítán a zavrhován, a proto se ho v plné míře dlouho nevyužívalo. Zákon umožnil právní uvolnění a vyhledání adoptivní rodiny zanedbávaným dětem, které byly nuceny předtím trvale pobývat v ústavní výchově se všemi jejími negativními důsledky. Byla tak poprvé umožněna výchova formou **adopce – osvojení**.⁽¹¹⁾

ADOPCE - OSVOJENÍ – jedná se o jednu z forem náhradní rodinné péče. Všeobecně jsou známy dva stupně osvojení:

- 1) **osvojení (adopce) zrušitelné – prosté, obyčejné**
- 2) **osvojení (adopce) nezrušitelné**

Osvojení zrušitelné je typem osvojení, kdy se osvojitelé nezapisují do matriky jako rodiče. Prosté osvojení může soud zrušit z důležitých důvodů na návrh osvojence nebo osvojitele.

Osvojení nezrušitelné se od prostého osvojení odlišuje tím, že osvojitelé jsou na základě rozhodnutí soudu zapsáni v matrice místo rodičů osvojence. Pro nezrušitelné osvojení je

⁽¹¹⁾ <http://referáty.cz/nahradni-rodinna-pece-psycholog/> ze dne 20. 10. 2007)

stanovena minimální věková hranice osvojovaného dítěte jeden rok. Toto osvojení nelze zrušit.

V obou případech vzniká osvojením poměr příbuzenský. Osvojení dětí do ciziny a z ciziny představuje další formu náhradní rodinné péče. Mezinárodní osvojení je upraveno Úmluvou o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení, kterou vypracovala a přijala Haagská konference mezinárodního práva soukromého v roce 1993.

V České republice vstoupila tato Úmluva v platnost v roce 2000 a spolu se zákonem č. 359/1999SB. O sociálně právní ochraně dětí, umožňuje osvojení dětí do ciziny a z ciziny. Je zde jasně stanoven postup, povinnosti a kompetence jednotlivých institucí, je zde definováno právo dítěte na přednostní osvojení v zemi svého původu.

Při osvojení přijímají manželé či jednotlivci za vlastní opuštěné dítě a mají k němu stejná práva i povinnosti, jako by byli jeho rodiči. Osvojením vzniká mezi osvojitelem a dítětem vztah jako mezi biologickými rodiči a vlastními dětmi. Vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a původní rodinou osvojením zanikají.

Osvojení je právně zakotveno v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

PĚSTOUNSKÁ PÉČE

Pěstounská péče je státem garantovaná forma náhradní rodinné péče, která zajišťuje dostatečné hmotné zabezpečení dítěte i přiměřenou odměnu těm, kteří se ho ujali.

Dítě může být svěřeno do pěstounské péče fyzické osobě nebo do společné pěstounské péče manželů, jedinou hmotně právní podmínkou je zájem dítěte. *Osoba pěstouna musí poskytovat záruku řádné výchovy dítěte. Pěstoun má právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti jen v běžných věcech, k výkonu mimořádných záležitostí žádá souhlas zákonného zástupce dítěte. Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu, v mimořádných případech může také soud rozhodnout o zrušení pěstounské péče. V případě svěřením dítěte do pěstounské péče není vyloučen styk původních rodičů s dítětem. Právně je pěstounská péče upravena ve stejných zákonech jako osvojení.* ⁽¹²⁾

⁽¹²⁾ <http://www.rozumacit.cz/nrp.html> ze dne 20. 10. 2007)

V praxi se uplatňují dva typy **pěstounské péče** - *individuální*, kdy zájem projevují příbuzní, prarodiče a jiní anebo klasickou, kde je zájem projeven z cizí osoby (rodiny, které

z různých příčin nemohou mít své vlastní potomky) a *skupinová*, kdy je zájem projeven ze strany velkých pěstounských rodin či párů anebo ze strany SOS dětských vesniček.

Pěstounská péče zaniká dosažením zletilosti dítěte nebo může být zrušena jen z důležitých důvodů rozhodnutím soudu.

Novela Zákona o rodině vnesla do právní úpravy staronový institut **poručenství**. Soud ustanoví dítěti poručníka v případě, že rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, nebo byl pozastaven výkon jejich rodičovské zodpovědnosti či nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Mezi poručníkem a dítětem však ze zákona nevzniká takový poměr, jaký je mezi rodiči a dítětem.

Dalším pojmem používaným v náhradní rodinné péči je **opatrovnictví**. O ustanovení opatrovníka rozhoduje soud usnesením, v němž vymezí rozsah práv a povinností k dítěti, a to vždy s ohledem na důvod, pro který byl dítěti opatrovník ustanoven. Opatrovník vykonává pouze některá v rozhodnutí stanovená rodičovská práva, není zákonným zástupcem dítěte.

Děti vhodné pro osvojení jsou děti, u kterých se předpokládá méně problémový zdravotní a psychomotorický vývoj, a které je možné předat do náhradní rodinné péče především v raném věku. Tyto děti přicházejí z kojeneckých ústavů, z dětských domovů a jiných ústavů i z azylových domů a odtud jsou umísťovány do náhradní rodinné péče, anebo přichází z původní rodiny, kde nemohou být z nejrůznějších důvodů trvale vychovávány a kde nejsou předpoklady, že by se mohly časem vrátit zpět.

Rodičovství biologické a psychologické tedy existují vedle sebe a spolu, avšak jedno druhému nejsou podmínkou. Jsou případy, kdy biologičtí rodiče opouští své děti a není tak nezvyklé, když pár přijme cizí dítě za své na základě rodičovství psychologického. Dítě samo přijímá za rodiče toho, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chová a nikoliv toho, kdo se tak nechová a je k němu vázán pouze faktem zrození. Podstatou specifického vztahu není to, že je dítě krmeno a je mu zajištěna fyzická pohodlnost, ale poskytování opory a jistoty v poznávání neznámého činí pouto mezi rodičem a dítětem.

Základním principem citového vztahu je uspokojení potřeby bezpečí, jistoty a důvěry. Krmit dítě bez lásky je možné, ale zajistit důvěru a oporu bez lásky nejde. Tyto poznatky mluví ve prospěch rodičovství psychologického, které tedy jasně nabývá větší podstaty nad rodičovstvím biologickým.

S tímto zjištěním zjevně kontrastuje ústavní péče, která není založena na základech citových vztahů. Naopak funguje za účelem zajištění dítěte z hlediska biologického. Z toho jasně vyplývá pozitivní vliv náhradní rodinné péče na vývoj dítěte.

Všechny tyto děti mají jako ostatní děti stejné potřeby, požadavky a práva – na lásku, bezpečí, výchovu a vzdělání, zdravotní a sociální péče, naději, na které závisí jejich další vývoj.

Děti mají přirozené právo na rodiče, výchovu, individuální vývoj i vzdělání.

2. 2. Ústavní a ochranná výchova

Ústavní výchova se týká nepříliš početné, ale také ne početně zanedbatelné části mládeže. Jedná se o mládež žijící mimo celospolečenské úsilí, plně nepřijímající základní hodnoty životního stylu. Negace se projevuje společensky nevhodným chováním a činy, nežádoucími postoji, nepřijatelnou hodnotovou orientací, nežádoucími vlastnostmi, porušenými vztahy ke společnosti, k práci a ke vzdělávání. Všechny uvedené skutečnosti nemají trvalý charakter. Použitím vhodné metodiky a organizací pedagogické práce jsou reparabilní.

Lze tedy konstatovat, že ústavní výchova je druhem ochranného opatření, které má zajistit prevenci, izolaci a resocializaci dítěte, jež se dopustilo nebezpečného činu. Soud ji ukládá v občansko-právním řízení osobám ve věku do 18 let.

Nařizuje se v případech, kdy jiné předcházející výchovné opatření, jako např. napomenutí, dohled nad výchovou, svěření dítěte do péče jiného občana atd. nevedlo k nápravě, nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit.
(13)

Ústavní výchova se mimo jiné nařizuje také nezletilým mravně ohroženým, u nichž je zanedbána řádná rodičovská výchova, nebo kteří žijí v patologickém rodinném prostředí ohrožujícím jejich další pozitivní mravní a společenský vývoj.

⁽¹³⁾ Švancar, Buriánová, Speciálně pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy, SPN Praha, 1998, str. 11

Rozdíl ústavní a ochranné výchovy spočívá v tom, že *ústavní výchova je tedy opatřením, které nemá trestní charakter a není časově ohraničena.* ⁽¹⁴⁾

Soud pro mládež může uložit ochrannou výchovu také v trestním řízení, a to pouze mladistvým (15 –18 let). Rozhoduje o ní v situaci, kdy o výchovu mladistvého není náležitě postaráno a nedostatek řádné výchovy nelze odstranit v jeho vlastní rodině. Ochranná výchova je ukládána i v případě, kdy dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána nebo prostředí, v němž žije, nedává záruku jeho náležité výchovy. Za všech okolností musí být splněna podmínka, že uložení ústavní výchovy by bylo v daném případě nedostatečným opatřením.

Ukládá se také v případech, kdy soud upustil od potrestání mladistvého, tj. dopustil-li se mladistvý trestného činu, byl za něj odsouzen, ale nebyl mu uložen trest. ⁽¹⁵⁾

Ochranná výchova také nemá trestní charakter a na rozdíl od ústavní výchovy je časově ohraničena (nejdéle do 18 let věku).

Z psychologického hlediska je ústavní výchova vhodná pouze jako přechodné řešení po odebrání dítěte z rodiny, než je pro ně nalezena jiná vhodná rodina (osvojitelská, pěstounská) nebo než se dítě může vrátit zpět do původní rodiny. Soud je proto povinen vždy zkoumat, zda výchovu dítěte nelze zabezpečit náhradní rodinnou péčí, která má přednost před výchovou ústavní. O ústavní výchově rozhoduje soud na návrh obce s rozšířenou působností, návrhem však není vázán a smí rozhodnout i bez návrhu. Ústavní výchova je nařizována dětem mladším 18 let v případech, kdy je jejich výchova vážně ohrožena či narušena anebo rodiče z jiných vážných důvodů (duševní porucha dítěte vyžadující zvláštní péči) nemohou dětem zabezpečit výchovu.

⁽¹⁴⁾ Švancar, Buriánová, Speciálně pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy, SPN Praha, 1998, str. 12

⁽¹⁵⁾ tamtéž

2.3. Vybrané patologické prvky v rodině

Naprostá většina rodin chce své děti vychovat co nejlépe. To ovšem neznamená, že se to všem daří a že všechny děti jsou vychovávány stejně. Rozdíly jsou už v představě, jaká má dobrá rodinná výchova být, a také v podmínkách, v nichž rodiny žijí.

Dnešní rodina pro výchovu nemá právě snadné podmínky. Trpí především nedostatkem času a působí na ni i některé problémy v její spolupráci se školou. Důsledkem je určité zúžení rodinné výchovy, které může závažně poznamenat, jak vývoj dětí, tak společnosti.

Nedoceňuje se totiž rozvíjení rysů pro život zcela základních: výchova pracovní, citová a mravní.

O patologii mluvíme v rodinné výchově, pokud se v ní vyskytnou nezdravé prvky, pokud rodina není schopna připravit děti na přijetí některé role a pokud se v ní nevyvíjí vyrovnaná a psychicky odolná osobnost.

Mnohé patologické jevy v rodině jsou podmíněny společenskými změnami a z toho vyplývajícími změnami rodičovských pozic a rolí. J. Dunovský rozdělil rodiny podle toho, jak vykonávají své funkce:

- **rodiny funkční**, které zajišťují prospěch dítěte
- **rodiny problémové**, které neplní funkce, ale fungují a neohrožují dítě
- **rodiny dysfunkční**, které trpí vážnějšími poruchami a ohrožují vývoj dítěte
- **rodiny afunkční**, které přestávají plnit svůj účel a ohrožují existenci dítěte

Funkčnost rodiny se zde dá definovat jako její schopnost plnit v daném čase alespoň nejdůležitější funkce, mající zajišťovat dobrý stav a vývoj dítěte, jeho postupné začlenění do společnosti při respektování jeho genetické výbavy i struktur vrozených a získaných vlastností.

Existuje celá řada příčin selhávání rodiny ve výchově. Obecně je lze z teoretického hlediska rozdělit do tří skupin:

1) **Rodiče se nemohou o dítě starat.**

Příčinou jsou různé přírodní katastrofy i ekologické problémy, dále narušené fungování společnosti (války, hladomor, epidemie, nezaměstnanost). Další příčina může spočívat v rodičích samotných. Často sem patří smrt, onemocnění nebo invalidita rodičů.

2) **Rodiče se nedovedou starat o dítě.**

Bývají to rodiče nezralí nebo ještě velmi mladí. K takovým situacím dochází často, narodí-li se handicapované dítě, které vyžaduje zvláštní péči.

3) **Rodiče se nechtějí starat o dítě.**

Mluvíme o tzv. sociálním osiření, kdy dítě má rodiče biologické, ale ti o ně nemají zájem. Hlavní příčinou je maladaptivní disharmonicky vyvinutá nebo psychopatická osobnost rodiče.

Za sociálně patologické jevy jsou označovány ty sociální jevy, které pro svou škodlivost ohrožují společnost, její uspořádání, stabilitu a řád jako celek i její jednotlivé členy – občany. Rozvod manželství lze tedy zařadit mezi **sociálně patologické prvky**, které negativním směrem ovlivňují výchovu dítěte v rodině.

2.3.1. Rozvod

Rozvod manželství a rozpad rodiny představují jedno z nejsvízelnějších období, a to nejen pro přímé účastníky rozvodu, tj. pro rodiče a děti, ale často pro celou širší rodinu. Má své aspekty etické, sociální, právní, emoční, ale také velmi důležité aspekty psychologické.⁽¹⁶⁾

Rozvod je životní krizí i pro dítě a vzbuzuje v něm mnoho nejistot, napětí a úzkostí. *Je to období naplněné stresem a frustrací důležitých lidských potřeb. Je to období, jehož důsledky mohou ovlivňovat účastníky rozvodu po celý další život.*⁽¹⁷⁾

Zkušenost dětského psychologa varuje, že se na řídké výjimky rozvod dotýká dítěte vždy. Je totiž třeba si uvědomit, že když se dítě přímo nehroučí, nepláče, nedělá scény, neznamená to ještě, že by rozvodem netrpělo. Ostatně rodiče v době rozvodu, a zpravidla i po něm, bývají příliš zaujati svými problémy, takže celkově mají na dítě méně času. Ale co je závažnější, sami jsou vůči dítěti, jeho potřebám a jeho prožívání, většinou méně vnímaví. Nebývají si také ani vědomi toho, že se v té době chovají k dítěti nezvykle, nepřiměřeně, zvláštně.

⁽¹⁶⁾ Z. Matějček, Z. Dytrych, *Krizové situace v rodině očima dítěte*, Grada 2002, str. 39

⁽¹⁷⁾ tamtéž

Mnoho autorů řadí rozvod mezi projevy tzv. sociální patologie.

Z teoretického hlediska je správné hovořit o třech stadiích:

- ✓ **manželský (rodinný) nesoulad**, který vzniká z více či méně podstatných rozporů, ve kterých se prokazuje snižená schopnost partnerů najít vhodné kompromisy a rozpory řešit. Tento manželský nesoulad přechází v menší části případů v
- ✓ **manželský (rodinný) rozvrat**. V rodinném rozvratu jde již o podstatnější postižení některé ze základních rodinných funkcí (emoční, ekonomické, výchovné). Rodinný rozvrat může být akutní nebo dlouhodobý. V některé ze svých fází pak může přejít
- ✓ v **rozvod**. Je tedy formálně právním ukončením manželského stavu dvou jedinců. Na rozdíl od rozvratu je deklarován, a to tím, že je podán návrh na rozvod, že proběhne rozvodové řízení a do celého děje, který byl předtím pouze součástí rodinného života, vstupují úřední instituce, jako např. soudy, právníci, oddělení péče o dítě a jiné.⁽¹⁸⁾

Děti těžce prožívají tu skutečnost, že se „jeho lidé“, které ono má rádo a kteří k němu mají láskyplný vztah, nemají rádi navzájem, že se hádají, že si ubližují, že se urážejí.

Často se dítě stáhne do sebe, uzavírá se do vlastního fantazijního světa a navenek je vlastně „velice hodné“. U jiných dětí se to naopak projeví tak, že se stávají neklidnými, dráždivými a agresivními. Rodiče to ovšem pokládají za „zlobení“, snaží se dítě napravit, hledají pomoc u neurologů, psychiatrů a nebývají ochotni připustit, že příčinou je třeba právě to, že rozvodem přišlo dítě o blízkost otce nebo matky, k nimž mělo hluboký citový vztah.

V dobře fungující rodině uspokojí rodiče zcela přirozeným způsobem základní psychické potřeby dítěte – dodávají mu dosti vývojových podnětů, činí jeho svět smysluplným, dodávají mu pocit životních jistot, vědomí vlastní společenské hodnoty i vědomí otevřené budoucnosti. V rodině neúplné nebo znovu doplněné po rozvodu to samozřejmě je také možné, ale je to přece jen těžší a problematictější. Po rozvodu se rodiče často dopouštějí ve výchově zásadních chyb, kterým je třeba zabránit.

Všechna jejich přání a očekávání jsou až příliš zabarvena právě teď vzbouřenými city, pocity nenávisti, které potřebují odreagovat, potřebou pomsty, pocity hlubokého zklamání, kdy je zdánlivě všechno opustilo a dítě se jim stává „vším“. Mívají velký sklon zaměnit potřeby dítěte za potřeby materiální. K tomuto chování inklinují spíše ti, kdo

⁽¹⁸⁾ Z. Matějček, Z. Dytrych, Krizové situace očima dítěte, Grada 2002, str. 39

nemají dítě trvale ve své péči. Snaží se vynahradit dítěti svou nepřítomnost a zahrnují je množstvím dárků.

Dítě si zvykne žít docela dobře ve dvou různých světech, pokud se mu nepřátelsky nemíchají. Pokračující nepřátelství rodičů vyvolá v dítěti zcela zákonitě silné vnitřní napětí, které je pak úrodnou půdou pro neurotické potíže, poruchy chování a jiné nepříznivé komplikace ve vývoji jeho osobnosti. Situace po rozvodu k popouzení svádí, a to zvláště toho, kdo má dítě soudem svěřeno do výchovné péče. Ten si totiž snadno vytvoří představu, že má vlastně veškerou výchovnou moc ve svých rukou a že toho druhého může ze života dítěte prostě vyloučit. Dítě se mu pak stává nástrojem pomsty, je možné mu napovídat nepravdy a to v takových situacích a s takovými citovým přízvukem, že to v dítěti vzbudí strach z toho druhého nebo odpor k němu. Dítě, které je takto zahrnováno ať už nehoráznými nepravdami nebo rafinovaně stylizovanými polopravdami, je totiž uváděno do role, která dětskému věku vůbec nepřísluší. Má být soudcem jednoho ze svých rodičů.

Optimální formou styku po rozvodu je volné pokračování rodinného vztahu. Manželství se sice rozešlo, ale oba rodiče uznávají, že jejich rodičovství pokračuje a že je třeba rodičovské vztahy k dítěti zachovat.

Negativní vliv, který se často špatně interpretuje, má rozvod na školní výkonnost dítěte. Projevuje se ve zhoršeném prospěchu, přestože dítě předtím dobře prospívalo. Je to dáno tím, že v důsledku trvalého stresu se objevuje v dítěti stále více napětí a úzkosti. To vede ke zhoršení koncentrace a to opět ke špatnému školnímu výkonu. Dítě je za svůj špatný školní prospěch trestáno a rodiče si navzájem vyčítají, že špatný školní prospěch je důsledek nesprávné výchovy jednoho či druhého. Dítě ztrácí zájem o školu, protože se mu stává zdrojem utrpení, tím se opět zhoršuje jeho výkonnost a bludný kruh se uzavírá.

Dítě z rozvedené rodiny je méně ctižádostivé a méně svědomité, více citlivé až přecitlivělé, více dráždivé a nervózní a méně oblíbené ve školním kolektivu.

Rozvod je životní krizí a je jen přirozené, že se rodiče snaží ušetřit dítě toho, co sami prožívají. Nevědomost chrání člověka jen zdánlivě a do té chvíle, než se pravda prosadí. Pak přichází otřes, který bývá zpravidla horší, než ona nepříjemná poznání, k němuž bylo dítě přivedeno včas a vhodnou formou.

Budí v dítěti napětí. Tyto nejistoty a úzkosti je třeba uvolnit, odstranit, odreagovat. Nejspolehlivějším prostředkem k tomu je, aby dítě vědělo, co se v rodině děje, aby bylo přijatelně informováno, aby si dovedlo věci vysvětlit. Hlavní zásadou ovšem je, aby to, co dítěti říkáme, bylo přiměřené jeho chápání a bylo podáno s citovým doprovodem.

2.3.2. Další vybrané sociálně patologické prvky

Mezi další sociálně patologické prvky, které ovlivňují rodinné prostředí a výchovu negativním směrem lze zařadit trestnou činnost rodičů i dětí, stejně tak drogovou závislost a alkoholismus. Ze strany rodičů pak sexuální patologii či násilí páchané na dětech.

Kriminalita páchaná dětmi

Kriminalita páchaná mládeží představuje sice kvantitativně nevelký podíl na odhalené celkové trestné činnosti, vyznačuje se však vysokou společenskou nebezpečností. Kriminologické výzkumy a zkušenosti sociálních pracovníků, policistů, trestních soudců a státních zástupců i personálu věznic potvrzují, že pachatelé trestné činnosti mají celou řadu společných sociálních charakteristik (kombinaci tzv. znaků do anomických syndromů) a společných zkušeností, které do značné míry předurčují jejich asociální vývoj.

K nejtypičtějším znakům patří dysfunkční rodina, změna opatrovnických vztahů v dětství a dospívání (např. umístění do ústavní výchovné péče), problémy související se školní docházkou, ztroskotání v povolání, generační úpadek, nízký sociální statut, sociální a kulturní vyloučení, nestrukturovaný volný čas trávený převážně mimo rodinu a s vrstevníky, poruchy chování a nezvládnutelnost, snížený intelekt, drogová a alkoholová závislost, extremistické postoje apod.

Specifický vliv na šíření sociálně patologických jevů mezi mládeží má nepochybně i rychlost kulturních a sociálních změn probíhajících v České republice. Tyto změny předstihují přirozený generační posun v řadě životních postojů, zkušeností a zvyklostí.

Dosavadní sociální hodnoty a standardy jsou odmítány a pro nové chybí nejenom podmínky, ale zejména odpovídající diferencované a přístupné vzory s jasnější strukturou.

Do osobního, rodinného i sociálního života se negativně promítá i identifikace s nevhodnými vzory postojů a chování, destabilizace stávajících norem a hodnot, a s tím spojený stres a nejistota. Výsledkem je zdání, že všechno je možné (případně, že nic není nemožné). Tato situace tak s sebou přináší řadu sociálně patologických důsledků - např. netrpělivou snahu rychle se přiblížit novému životnímu stylu. Ten je ovšem některými osobnostně nezralými jedinci chápán pouze jako soubor hmotných znaků, jichž je třeba dosáhnout, a to i za cenu nelegitimních metod, včetně trestné činnosti.

Násilí páchané na dětech – týrání, sexuální zneužívání a zanedbávání péče

Pojem domácí násilí je velmi aktuální a stále více diskutovanou oblastí zahrnující širokou škálu projevů patologického chování.

Zažít domácí násilí je extrémně traumatizující zkušenost, jejíž následky si ohrožená osoba mnohdy nese celý život – fyzické i psychické. Dostat se z tak nerovného a děsivého vztahu je náročné pro každého (dospělého) člověka. Pokud jsou oběťmi nebo svědky domácího násilí děti, je jejich situace ještě těžší. To vyplývá nejen z jejich přirozeně závislého vztahu k rodičům, ale i z jejich větší zranitelnosti a omezeným možnostem jak situaci řešit.

U dětí, které jsou svědky či oběťmi bití, týrání nebo zneužívání, mohou vznikat různé vývojové poruchy, šokové reakce a snahy o únik z této situace, které mohou vést až k sebevražedným myšlenkám či dokonce pokusům.

Je důležité si uvědomit, že pro dítě je velmi obtížné se v nastalé situaci vyznat a zorientovat. Nerozumí tomu, co se doma děje, cítí bezradnost a opuštěnost. Stejně jako dospělý má potřebu přebírat odpovědnost či vinu za vzniklou situaci na sebe a snaží se hledat řešení.

V posledních letech se zvýšil počet týraných dětí. Týrání a zanedbávání dítěte bývá definováno jako jakákoliv interakce rodiče s dítětem nebo absence této interakce, která dítě poškozuje vývojově, emočně nebo tělesně. Rodina s týraným dítětem patří mezi rodiny afunkční, kde je potřeba okamžitý zásah orgánů péče o dítě. Problémem je jejich odhalení, ke kterému dochází často náhodně a pozdě.

Týrané děti bývají ustrašenější a agresivnější než jejich vrstevníci, ale na rozdíl od zanedbávaných dovedou držet krok ve vývoji rozumových schopností. Stává se, že se usilovně snaží dosáhnout co nejlepšího školního prospěchu, aby zakryly svůj vnitřní rodinný problém.

Zanedbávání se projevuje jako rodičovská nevšímavost vůči podstatným potřebám dítěte. Rodič s ním komunikuje málo nebo vůbec ne, protože pro něho dítě téměř neexistuje. Zanedbávané děti jsou špatně živeny, opoždějí se v rozumovém a řečovém vývoji. Rodinná interakce je charakterizována jako celkově nepřátelská, s převládající kritikou, odmítáním a trestáním.

Společným znakem rodičů v této skupině je usměrňování dítěte pouze kritikou a neschopnost pozitivně posilovat žádoucí chování. Mezi převládající psychologické charakteristiky rodičů patří agresivita, rigidní nutkavost nebo pasivní závislost a nezralost, častěji se u nich vyskytují tělesné handicapy, snížená inteligence, duševní nemoci, trestná činnost, psychopatie, silná nespokojenost s vlastním životem.

Negativní deviace v rodinné výchově mohou být také důsledkem abnormality osobnosti dítěte. I rodiče dobře připravení na výchovu dětí mohou být zaskočení tělesným nebo mentálním postižením či psychickou poruchou dítěte.

Buď o své dítě nadměrně pečují a nedovolují mu prosadit vlastní míru uspokojování potřeb, nebo se k němu chovají nepřátelsky, a to buď pasivně-nevšímavě, nebo aktivně-agresivně.

Alkohol u dětí a mládeže

Na základě výzkumů bylo zjištěno, že děti nejčastěji získávají alkoholický nápoj doma a z rukou rodičů dostávají alkohol jako lék. Abstinentský životní styl se dětem a mládeži nejeví jako imponující. V dětském kolektivu se pití váže nejčastěji na party a je provázeno často i další jinou delikvencí. Ve vyšších třídách škol pijí zpravidla žáci neukázněně, problémově, s horším prospěchem, ale také žáci družní, dominantní a v kolektivu oblíbení.

S přibývajícím věkem stoupá informovanost dětí o škodlivosti alkoholu, paradoxně zároveň roste i jejich tolerance k pití alkoholických nápojů a odmítání abstinence jako životního programu. Sociální tlak okolí pijící společnosti je účinnější než výchova v rodině či škole, i než obava o své zdraví.

Základní legislativní normu, která zakazuje nezletilým konzumovat alkoholické nápoje, nedodrží 90% dětí školního věku

Trestná činnost dětí

Trestná činnost dětí a mladistvých se v mnoha ohledech liší od trestné činnosti ostatních věkových skupin pachatelů. To je dáno stupněm psychického a somatického vývoje, vlastnostmi, zkušenostmi i motivy k páčání trestné činnosti. Mládež páchá trestnou činnost častěji se spolupachateli a ve skupině. Trestná činnost je ve většině případů páchána živelně pod vlivem momentální situace (převládá emotivní motivace oproti rozumové).

Impulsem pro trestnou činnost je v řadě případů alkohol, případně jiná návyková látka zvyšující agresivitu a nepřiměřené reakce. Vyznačuje se neúměrnou tvrdostí, která se projevuje devastací, ničením předmětů a znehodnocením zařízení. Výběr předmětu útoku je určován jiným hodnotovým systémem než u dospělých. Mladí pachatelé často odcizují předměty, které momentálně potřebují, nebo které se jim vzhledem k věku líbí (např. automobily, motocykly, videa, televizory, oblečení, zbraně, nože, alkohol, cigarety, léky apod.). Věci získané z trestné činnosti bývají rozdělovány ve skupině. Finanční prostředky se zpravidla utrácejí společně. Při dělení je patrná hierarchie a podíl na spáchané trestné činnosti.

Drogová závislost

Drogová závislost představuje v současné době závažný celospolečenský problém a pro samotné dítě, je ohrožením, jehož řešení je záležitostí řady oborů. Těžko napravitelné zdravotní i společenské důsledky nealkoholové toxikomanie vyžadují, aby bylo boji proti tomuto negativnímu jevu věnováno zvýšené úsilí. Drogy se staly ve většině moderního světa jedním z nefrekventovanějších problémů. Tak jak se drogy a drogová závislost stávají v současné době celospolečenským problémem, tak narůstá potřeba drogovou problematiku intenzivně řešit

2.4. Důsledky patologického rodinného prostředí

Nenormální postoj rodiče k dítěti se obvykle projeví ihned na osobnosti dítěte. Nadměrná péče o dítě vede k jeho neurotizaci a poruchám sociální adaptace, ke změnám v přístupu dítěte ke školním povinnostem a v jeho chování v kolektivu třídy.

Většina sexuálně zneužívaných dětí má v dospělosti potíže s navazováním vztahů s opačným pohlavím. Řada zneužívaných dívek se stává prostitutkami, přičemž k samotnému sexu mají chladný postoj, sexualita je převažujícím prostředkem jejich komunikace s okolím.

Zanedbávané děti projevují vůči svému okolí jen málo zájmu, sami trpí nedostatkem podnětů. Těžko navazují kontakt s ostatními lidmi, a proto se stávají obětními beránky dětských kolektivů.

Kriminologové západoevropské provenience již počátkem osmdesátých let začali výrazněji upozorňovat na skutečnost, že mnozí mladí pachatelé, dříve než spáchali trestný čin, byli sami obětí kriminality v dětském věku. I když doposud chybí solidní empirické ověření, lze stanovit hypotézu, že trestná činnost páchaná na dětech a mladistvých je potenciální kriminogenní faktor kriminality mládeže. *Zpráva o bezpečnostní situaci v ČR (usnesení vlády č. 602/2000) v souladu s tím konstatuje, že pohlavní zneužívání dětí a týrání svěřené osoby může vytvářet kriminogenní zázemí pro vznik pozdější trestné činnosti.*⁽¹⁹⁾

⁽¹⁹⁾ *Zpráva o bezpečnostní situaci v ČR (usnesení vlády č. 602/2000)*

U nemanželských dětí se projevuje větší frekvence nemocí, více vývojových odchylek a větší výskyt chronických onemocnění. Rozvedené ženy častěji uvádějí, že jejich děti trpí chronickou nemocí nebo vadou, která vyžaduje zvláštní péči, léčení.

Nejzávažnější dopad patologických vlivů rodiny se projevuje v psychické stránce osobnosti. Tyto děti mívají častěji spánkové obtíže, bývají ustarané, úzkostné a výbušné. Intenzita neurotických projevů je téměř vždy v neúplné rodině větší. Patologický model výchovy se přenáší do rodiny, kterou si potomek sám zakládá. Rodina se pak podepisuje nejen na osobnosti svých dětí, ale současně také na další generaci.

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Úlohu rodiny, která neplní nebo nemůže plnit své poslání, přebírá někdy dětský domov internátního nebo rodinného typu. Pro většinu těchto dětí by bylo tragické, kdyby se musely vrátit k rodičům, kteří pro ně vytvořili nevhodné výchovné prostředí. Přesto ale dětský domov nemůže nahradit normální rodinu. Ústavní deprivace vyvolává vážné poruchy ve vývoji rozumovém a citovém.

Lepší než umístění dětí v dětských domovech, bývá osvojení, tj. přijetí cizího dítěte za vlastní. Ani nejlepší domov nemůže dítěti nahradit rodinné prostředí

Člověk může prostředí, ve kterém žije, měnit, všelijak upravovat, zlepšovat, ale všechno, co ho obklopuje, na něj zároveň působí, ovlivňuje ho a formuje. Některé prostředí dává dítěti více příležitosti se uplatnit a rozvíjet, podněcuje je k činnosti, rozvíjí více jeho vlohy, kdežto jiné jeho zdravý vývoj naopak brzdí, působí zcela opačně. Nikde není psáno, že pijan vychová ze svého dítěte pijana a lenoch lenocha. Jakkoli deformované rodinné prostředí bývá vážnou překážkou úspěšné výchovy. Dítě nezbytně potřebuje ke svému zdravému vývoji pozornost, zájem, pochopení a ocenění ze strany svých rodičů. Potřebuje někoho, komu by mohlo věřit, ke komu by se mohlo přimknout, kdo by je měl rád, kdo by je chránil, kdo by o ně pečoval, kdo by mu byl každodenním příkladem a vzorem. Miluje rodiče a oprávněně čeká na jejich citovou odezvu. Rodina je jeho celý svět, nic ji nemůže nahradit, ani sebelepší dětský kolektiv, škola, hry. Nedostatek citových prožitků může mít pro dítě vážné následky.

Poměr mezi dítětem a rodiči rozhodne o jeho vztahu k ostatním lidem. Rozvrat v rodině (dlouhotrvající spory, rozvod, nevěra, kriminalita či drogová závislost) porušují citovou rovnováhu dítěte, působí mu těžké starosti a zbavují je vnitřní jistoty. Rozvod je pro větší dítě vždycky otřesem. Otec i matka jsou hlavní opory jeho duševního života, proto se při hlubších rozporech nebo při rozvodu cítí opuštěné a nešťastné.

3. VÝVOJ OSOBNOSTI

Vývoj člověka je důležitou součástí života člověka, a různí autoři popisují některé vývojové prvky, které jsou u všech lidí stejné. Např. Freudova teorie psychosexuálního

vývoje osobnosti či Eriksonova psychosociální teorie. Zdá se, že tento proces není na rodinném prostředí přímo závislý, ale může být rodinnou výchovou podporován nebo potlačován.

3. 1. Pojem osobnost

Osobností označujeme jedince se všemi jeho psychickými, biologickými, sociálními znaky a individuálními rysy, které jsou vlastní pouze jednomu člověku. Osobností se člověk nerodí, stává se jí v průběhu svého života v procesu zvaném socializace. Člověk přichází na svět jako biologické individuum, vybaven vrozenými reflexy a instinkty.

Říčan nahlíží na význam slova osobnost třemi pojmy. Do těchto pojmů zahrnujeme:

- 1) **Hodnotící pojem** – slovo osobnost nacházíme v běžné řeči především v hodnotícím významu. Osobností, resp. “skutečnou osobností“ je jedinec nějak pozoruhodný, vynikající především v pozitivním smyslu.
- 2) **Psychická individualita jedince** – osobností se rozumí osobitost, odlišnost jedince od jiných jedinců, zejména od jedinců téhož věku a kultury.
- 3) **Osobnost jako struktura celku psychiky** – zkoumání osobnosti v tomto smyslu je analogické ke zkoumání anatomie a fyziologie lidského těla. Jedná se o rozčlenění psychiky na relativně samostatné složky, z nichž každá má určitou funkci a zejména o integrovanou souhru těchto složek.⁽²⁰⁾

⁽²⁰⁾ P. Říčan Psychologie osobnosti, Obor v pohybu, Grada 2007, str. 13

Vývoj osobnosti zahrnuje dva aspekty: **zrání a vzájemné působení jedince s prostředím.**

Zrání se týká anatomických struktur, jejich fyziologických funkcí a základních psychických jevů. Znamená proces, v němž rozhoduje dědičnost, kdežto vliv prostředí je

minimální. Probíhá však spolu se **vzájemným působením jedinců a prostředí**. Jejich jednota vytváří vývoj osobnosti. Příznivé nebo narušené životní prostředí, kulturní stimulace nebo její nedostatek, dobrá nebo omezená příležitost k učení a k činnostem, může urychlovat nebo zpomalovat vývoj, podporovat ho nebo působit rušivě.

Zrání je podmínkou k připravenosti k učení, a tím i k dalšímu rozvoji. Učení je proces, který se projevuje určitou přetrvávající změnou psychických procesů a vlastností, navozenou účinkem zkušenosti. Zkušenosti z raného dětství mohou významně ovlivnit další psychický vývoj, ale nemohou jej jednoznačně predeterminovat. ⁽²¹⁾

Psychický vývoj je zákonitý proces, ve kterém se jistý systém mění v průběhu času. Nemění se jen velikost jedince (růstem), ale jedná se tu i o jeho kvalitativní přeměny: vývoj od novorozence závislého na péči matky k dospělosti, kdy schopnosti a rysy osobnosti umožňují řešit různé problémy, podávat různé výkony, vytvářet umělecká díla a v neposlední řadě pracovat. Vývojové fáze tohoto zákonitého procesu na sebe postupně navazují a jsou pro ně charakteristické určité typické kvalitativní změny, jsou stabilní a nelze je libovolně měnit. Jedná o proces celistvý, který zahrnuje všechny složky somatické, psychické i sociální v jejich vzájemné interakci. Nebývá zcela plynulý a rovnoměrný, je procesem otevřeným, v němž neustále vzniká něco nové a zaniká nebo se přetváří staré začleněním do nového. Proces vývoje, jeho průběh i úroveň jednotlivých vlastností i kompetencí, je vždy individuálně specifický. Vývoj každého jedince probíhá určitým tempem.

Obecné zákonitosti určují individuální rozvoj jedince jen rámcově. Jeho konkrétní průběh je dán interakcí daných dědičných dispozic a určitých životních podmínek.

⁽²¹⁾ Marie Wágnerová, Vývojová psychologie I, Dětství a dospívání, nakladatelství Karolinum 2005, str. 35

Přechod mezi jednotlivými fázemi neprobíhá vždy plynule. Mezi dvěma vývojovými fázemi může nastat určité napětí. Tento stav je označován jako vývojová krize. Jedná se o stav napětí mezi dvěma vývojovými variantami, mezi dosud přetrvávajícími infantilnějšími projevy a zralejším způsobem reagování.

Ve vývoji probíhají progresivní změny (přechod od jednoduššího ke složitějšímu, od nižších forem k vyšším, dokonalejším). Zároveň se ale ve vývoji setkáváme se stagnací a regresí, zastavením nebo návratem k nižším vývojovým formám. K označení příznivého vývoje s převahou progresivních změn užíváme také výrazů rozvoj, rozvíjení.

3. 2. Teorie vývoje (Freudova, Eriksonova, Piagetova)

Dle badatelů zabývajících se otázkou psychického vývoje jedince, se teorie psychického vývoje osobnosti dají členit na teorie:

- **psychodynamické a psychosociální teorie vývoje osobnosti**
- **teorie kognitivního vývoje osobnosti**

V psychodynamických teoriích je pojetí vývoje charakterizováno jako aktivní dynamický proces, který je ovlivňován nejen vrozenými dispozicemi, ale i vědomými i nevědomými sociálními a emočními zkušenostmi.

Mezi představitele psychodynamické teorie lze zmínit teorii psychického vývoje **Sigmunda Freuda** a psychosociálního vývoje osobnosti **E. H. Eriksona**. Hlavním představitelem teorie kognitivního vývoje osobnosti je psycholog **Jean Piaget**.

Psychodynamické teorie vývoje osobnosti

Psychoanalýza Sigmunda Freuda představuje základ, ze kterého vycházejí podobně zaměřená pojetí psychického vývoje jedince. Freudova teorie objasňuje především rozvoj osobnosti a jeho psychických funkcí. **Rozvoj osobnosti je určen především vrozenými dispozicemi**, na kterých závisí síla a vzájemné působení dvou základních pudů: **pudu života a pudu smrti**. Jednotlivé vývojové fáze jsou definovány podle toho, jaký způsob převládá při dosahování slasti – *jedná se o fáze orální, anální, falické, latentní a genitální.* ⁽²²⁾

Charakteristické znaky jednotlivých vývojových fází:

⇒ **orální stadium**

jde o první stadium vývoje libida a to ve věku do 1,5 roku života, odpovídá tedy kojeneckému věku, dítě dosahuje slasti komplexní orální aktivitou (dumláním, sáním

či polykáním)

⇒ **anální stadium**

je označováno jako druhé stadium vývoj libida, které se odehrává ve věku 1,5 – 3 roky dítěte, odpovídá batolecímu věku (dítě uspokojuje ovládání pohybu spojené s eliminací nebo retencí, nácvik udržování čistoty, disciplína, vnější autorita)

⇒ **falické stadium**

projevuje se v době od 3 do 5 let u chlapců zvýšeným zájmem o genitálie, jedná se o dobu předškolního věku, v průběhu této fáze rozvíjí oedipovský komplex (dítě se upíná na rodiče opačného pohlaví)

⇒ **latentní stadium**

jedná se o dobu raného školního věku, typická úbytkem zájmu o sexuální podněty, dítě směřuje na jiné aktivity. Jedná se tedy o období od ukončení falického stadia až do období puberty.

⇒ **genitální stadium**

jde konečné stadium vývoje libida u jedince, jde o dobu dospívání, dosažení pohlavní zralosti provázené schopností vytvořit citový vztah k osobě opačného pohlaví.

Zkušenosti, které dítě získává, v raném dětství má zakódovány v nevědomí, a ty pak ovlivňují jeho prožívání a chování v pozdějším věku. **Přínos této teorie spočívá v upozornění na význam raného dětství, neboť právě ono je důležité pro další vývoj osobnosti.**

⁽²²⁾ Marie Wágnerová, Vývojová psychologie I, Dětství a dospívání, nakladatelství Karolinum 2005, str. 37 a 38

Teorie psychosociálního vývoje osobnosti

E. H. Erikson zdůrazňoval v lidském životě motivaci a konflikty. Rozlišil 8 stadií lidského života. V každém z nich jedinec řeší určitý hlavní problém či konflikt, směřující k určitému cíli, který je pro tuto fázi obvyklý. Pokud ovšem konflikt vyřešen není, jedinec

opouští stadium s pocitem méněcennosti a jeho další vývoj může stagnovat. Vyřešení úkolu či dosažení cíle je tedy nezbytnou podmínkou pro postup do vyššího stadia vývoje.

Podle Eriksona nekončí vývoj osobnosti dosažením dospělosti, ale pokrývá celou životní dráhu – spojuje v sobě důraz na ranou zkušenost s respektováním specifik ostatních úseků životní dráhy.

Klasické dělení vývoje osobnosti a jemu odpovídající stadia vývoje osobnosti dle E. H. Eriksona:

- 1) **Kojenec (od narození do 1 roku)**
- 2) **Batole (od 1 do 3 let)**
- 3) **Předškolní věk (od 3 do 6 let)**
- 4) **Školní věk (od 6 do 12 let, mladší až střední = od vstupu do školy přibližně do ukončení ZŠ – 12 - 13 let)**
- 5) **Puberta a adolescence (od 12 do 20 let)**
- 6) **Ranná dospělost (od 20 do 25 let)**
- 7) **Střední a pozdní dospělost (od 25 do 60 let)**
- 8) **Stáří (po 60 - 65 roce, ale i později)**

V prvním období dítěte je řešen problém získání základní **důvěry proti základní nedůvěře**. Dítě potřebuje získat základní pocit životní důvěry a jistoty a ten se získá vlídným a trpělivým jednáním. Získání tohoto pocitu závisí hlavně na láskyplné a stálé péči matky. Trvá od narození do 1 roku. *Kojenecký věk je fází zaměřenou na dosažení základní důvěry ve svět, která umožňuje rozvoj základních osobnostních vlastností, a s nimi spojených způsobů chování.*⁽²³⁾

⁽²³⁾ Marie Wágnerová, Vývojová psychologie I, Dětství a dospívání, nakladatelství Karolinum 2005, str. 44

Ve druhém stadiu se řeší **rozpor mezi vznikající samostatností a studem z nedodržení požadavků osob nejbližšího prostředí**. (dítě si osvojuje autonomii, lze ji chápat jako svobodu ve vztahu primárně k sobě samému, k vlastnímu tělu a vlastní osobě). Trvá od jednoho roku do tří let věku dítěte. V tomto období se *rozvíjí uvědomění sebe sama*,

dítě prožívá první zkušenost se sebeprosazováním se a uvědomuje si hranice svých možností.
(24)

Ve třetím stadiu se formuje počáteční svědomí. Předškolní věk je označován jako **fáze aktivity, iniciativy a rozvíjení sociálních kontaktů**. Tato fáze trvá od tří do šesti let. V tomto vývojovém období nedochází k žádné zásadní proměně osobnosti. Dítě podstatně zintenzivňuje svoje aktivity, objevuje svoje tělo, experimentuje, plánuje, učí se identifikaci s dospělými vzory. Rozšiřují se kontakty především s lidmi mimo rodinu, s lidmi se kterými dítě přichází nejčastěji do styku, jde především o jeho vrstevníky.

Ve čtvrtém období se dítě zařazuje do **plnění společenských úkolů** (především školních povinností), rozvíjí se jeho výkonová motivace. Tento věk je charakteristický **snaživostí, uplatněním a prosazením sebe sama**. Rozvíjí se rozumové schopnosti, kladný vztah k práci či povinnostem, dítě se stává svědomitým. Toto období trvá od šesti do dvanácti let. Dítě je snaživé a usiluje především o dobré výkony při plnění povinností, ať již ve škole či doma v rodině. Naproti tomu se snaží vyhnout neúspěchu a z toho pramenícímu pocitu méněcennosti.

V pátém období (dospívání) **jedinec hledá vlastní identitu, smysl vlastního života i lidského života obecně**. Doba tohoto období je připisována věku 12 až 20 let. Významně se mění a rozvíjí sebepojetí jedince. Mají své vlastní názory, které si chtějí za každou cenu prosadit, odmítají konvence a tradice, přemýšlejí o svém smyslu života, volí si své budoucí zaměstnání, rodí se první trvalejší vztahy.

Z vlastní zkušenosti vím, jak je těžké a složité umravňovat téměř dospělé jedince a přesvědčovat je, že ten náš názor, který vychází z praxe a zkušeností, je názorem správným. Na druhou stranu je také zapotřebí uznat a přemýšlet o názoru mladistvého. Pokud diskutujeme nad nějakou věcí a naše názory na danou projednávanou věc se liší, společně si sedneme a prodiskutujeme aktiva i pasiva jednotlivých názorů. Podle toho vybraného se pak řídíme.

⁽²⁴⁾ Marie Wágnerová, Vývojová psychologie I, Dětství a dospívání, nakladatelství Karolinum 2005, str. 45

V šestém období (začínající dospělost) **jedinec překonává své vlastní osamocení a dosahuje intimity, sblížení s partnerem, přizpůsobuje se mu**. *Ranná dospělost je fází*

intimity, člověk, který si vybudoval dostatečně pevnou identitu, je připraven sdílet s milovanou bytostí společnou, párovou identitu ⁽²⁵⁾. Toto období postihuje věk od 20-25 let.

V sedmém stadiu dominuje **touha pečovat o někoho, kdo mne potřebuje**. Jedná se o období, kdy by měl člověk něco vytvořit. Tato fáze trvá od 25 do 50 let. V období kolem 40 let může nastat krize středního věku a ta může být spojena s proměnou či dalším posunem osobnostního vývoje jedince.

V osmém stadiu se jedinec **vyrovnává se strachem z konce života, překonává ho dosažením vlastní integrity, moudrosti**, přijetím celého dosavadního života jak s jeho úspěchy tak i zklamáním.

Velmi podstatné je uvědomit si, že nezvládnutí některého z vývojových stadií, jeho problémů, forem a požadavků, do značné míry ztěžuje a někdy dokonce znemožňuje další příznivý průběh psychického vývoje. K jeho obnovení pak může pomoci jedině dostatečné úsilí zaměřené k doplnění chybějících zkušeností a ke zvládnutí problémů a úkolů předchozího stádia. Právě v této situaci může sehrát poměrně důležitou roli rodina a bezprostřední okolí jedince.

Teorie kognitivního vývoje osobnosti

Piagetova teorie kognitivního vývoje osobnosti představuje základ, ze kterého vycházejí i novější teorie. Jsou charakteristické zaměřením se na jednu oblast, na vývoj rozumových schopností, ať se již jedná o způsob zpracování informací, řešení problému či proměnu uvažování. Jean Piaget tvrdí, že rozumový rozvoj dítěte je determinován jak vrozenými předpoklady, tak i vnějšími vlivy, a tyto jsou spolu ve vzájemné interakci.

⁽²⁵⁾ Marie Wágnerová, Vývojová psychologie I, Dětství a dospívání, nakladatelství Karolinum 2005, str. 45

Základem kognitivního vývoje je proces adaptace a organizace.

Každý jedinec má schopnost přizpůsobit se požadavkům okolí a zde získané dílčí poznatky či způsoby poznávání integrovat do koherentnějšího komplexního systému

Kognitivní vývoj probíhá plynule i ve skocích, podle toho, jak se změní způsob dětského poznávání a uvažování. ⁽²⁶⁾

Za základní princip vývoje J. Piaget považoval kombinaci, prolínání dvou procesů **asimilace a akomodace**

Vysvětlení pojmu:

Asimilace – jedná se o způsob, jakým si dítě vykládá nově přijaté informace a to takovým způsobem, aby jim rozumělo a přiřadilo je k dosud známým poznávacím schémátům – dítě v podstatě využívá dosud známé informace a k nim přiřazuje informace nové.

(vidí zvíře, 4 nohy, chlupaté, usuzuje na podobu psa, přestože zvíře není stejné jako pes)

Akomodace – zde se jedná o přepracování dřívějších poznávacích schémat. Dítě dostává nové informace a dřívější poznávací schémata se mu jeví neúplná. Původní poznávací schémata po doplnění přepracovává, jde o proces revize již známých schémat.

Rozumový vývoj jedince Piaget rozdělil do 4 níže uvedených stadií:

1) Stadium senzomotorické – (doba trvání je od narození přibližně do 2 let)

Jedná se o fázi primárního rozvoje poznávacích procesů, dítě odlišuje sebe od okolního světa. Rozeznává sebe jako aktivního činitele a začíná jednat záměrně. V této fázi se jedinec zabývá vztahy mezi aktivitami a následky těchto aktivit. Například dítě tahá za stuhu, na které je hračka, anebo pohybuje chrastítkem, aby dělalo hluk. Osvojuje si pojem stálost objektu (uvědomuje si existenci objektu, přestože jej nevidí. Jestliže se dítě natahuje po hračce a já ji schovám či přikryji, ihned se přestane natahovat a ztrácí o ni zájem.)

V tomto věku začínají děti používat řeč, slyšíme první krátká slova např. máma, táta, bába atd.

⁽²⁶⁾ Marie Wágnerová, Vývojová psychologie I, Dětství a dospívání, nakladatelství Karolinum 2005, str. 46

O tomto stadiu Atkinsonová uvádí: „Teprve po dosažení prvního roku života bude dítě soustavně hledat objekt tam, kde ho naposledy vidělo, nezávisle na tom, co se dělo v předchozích situacích.“ ⁽²⁷⁾

2) Stadium předoperační – (doba trvání od 2 do 7 let)

Toto stadium je charakteristické užitím jazyka, vytvářením objektivní reprezentace pomocí představ a slov, myšlení je stále egocentrické, obtíže s uvědomováním si názoru druhého. Třídí předměty podle jednoho rysu, protože ještě nechápe určitá pravidla – operace. *Operacemi nazýváme myšlenkové postupy pro třídění, spojování a další zpracování informací logickým způsobem.* ⁽²⁸⁾

Dítě není sto zaměřit pozornost na více než jeden aspekt situace současně, dominují zrakové dojmy. Například dáme dítěti modelovací hmotu, aby vymodelovalo dva stejné obrazce – třeba kuličku. Vymodelují kuličku stejné velikosti, a když se zeptáme dítěte, která kulička je větší, řekne, že jsou obě stejné. Pokud mu ale dáme vymodelovat kuličku a váleček, přičemž množství hmoty u obou zůstane zachováno, řekne, a opět položíme dítěti v tomto období stejnou otázku, že větší je váleček. Zde je vidět dominance zrakových dojmů.

V tomto období se vytváří i morální úsudky.

Ty se vytváří ve 4 fázích, z nichž první dvě se objevují v tomto stadiu. První fáze se objevuje na počátku předoperačního období ve formě účasti dítěte na symbolické hře, děti si hrají s ostatními dětmi, tato hra není sociálně organizovaná. Každé dítě má sklon dodržovat vlastní pravidla, která odpovídají jeho vlastním přáním. Tato vlastní pravidla jsou postavena na bázi spolupráce, soutěžení. Druhé stadium je charakteristické koncem předcházejícího pravidla. Počátkem 5. roku u dítěte vzrůstá smysl pro povinnost dodržovat pravidla, která jsou pojímána jako absolutní morální imperativ určené autoritou (rodiče), jsou trvalá, nedotknutelná a není možné je měnit.

⁽²⁷⁾ Rita L. Atkinson, Psychologie, Portál 2003, str. 74

⁽²⁸⁾ Rita L. Atkinson, Psychologie, Portál 2003, str. 77

3) Stadium operační - (doba trvání od 7 do 12 let)

V tomto stadiu již děti umí logicky přemýšlet o objektech a událostech, chápou stálost počtu, množství a hmotnosti a ovládají různá konverzační pojetí. Používají stále nové logické operace. Používají abstraktní pojmy, ale pouze ve vztahu ke konkrétním objektům. Objevuje

se 3. fáze morálního chápání, dítě uznává některá pravidla sociálních konvencí. Mění se morální realismus.

4) Stadium formálních operací – (od 12 let)

Zde se jedná v podstatě o stejný způsob myšlení jako u dospělého jedince. V tomto věku jsou schopny uvažovat v čistě symbolických pojmech, používají formální myšlení. Zvažují všechny možnosti (následky hypotéz, potvrzování platnosti či jejich vyvracení) – to je pro toto stadium předpoklad. Objevuje se zde poslední 4. fáze morálního úsudku – chápání morálních pravidel dítětem. Mladiství vytvářejí pravidla, aby byli schopni se vypořádat se situací, s níž se ještě nikdy nesetkali – jedná se o ideologický způsob morálního usuzování.

3. 3. Psychologické potřeby vývoje jedince

Různí psychologové popisují základní vývojové otázky a základní lidské potřeby různě. *Základní lidské potřeby jsou společné všem lidským bytostem bez rozdílu pohlaví, rasy, věku.*

Jejich uspokojení vede k tomu, že se cítíme i fungujeme dobře, že se cítíme tělesně, psychicky a sociálně v pohodě ⁽²⁹⁾.

Existují základní psychologické potřeby, které by měly každého člověka naplňovat, a pokud se tak na nějakém základě neděje, dochází k určité deprivaci. Mezi nejznámější patří hierarchie potřeb amerického psychologa Abrahama Maslowa. Ten potřeby dělí na fyziologické potřeby, potřeby bezpečí, potřeby sounáležitosti a lásky, dále potřeby sebeúcty a uznání a potřeby seberealizace. ⁽³⁰⁾

Důležitým základem pro harmonický vývoj dítěte je uspokojování jeho potřeb a to v nejrannějším věku, ať se již jedná o takové primární potřeby, jako jsou např.:

- být v dobrém tělesném a duševním stavu – prostě se dobře cítit
- potřeba navázání kontaktu s vnějším světem a postupné seznamování se s ním
- potřeba všestranného rozvoje
- potřeba aktivního působení na svět
- potřeba svobodného a volného projevu
- potřeba cítit se bezpečně, jistě
- potřeba svého místa na světě
- potřeba vytvořit nerozlučný svazek s menší skupinou lidí nebo aspoň s jednou osobou
- potřeba lásky
- potřeba úspěchů v tvořivé činnosti a v sociálním styku
- v neposlední řadě je to potřeba vzorů ⁽³¹⁾

⁽²⁹⁾ P. Kopřiva, J. Nováčková, S. Nevolová, T. Kopřivová, Respektovat a být respektován, FINIDR 2006, str. 190

⁽³⁰⁾ P. Kopřiva, J. Nováčková, S. Nevolová, T. Kopřivová, Respektovat a být respektován, FINIDR 2006, str. 189

⁽³¹⁾ J. Koch, Výchova kojence v rodině, Avicenum 1977, str. 17-19

Vedle základních potřeb biologických má každé dítě i základní potřeby psychické, jejichž uspokojení je nezbytné pro zdravý vývoj jeho osobnosti.

Psychické potřeby nevznikají a nekončí s jednotlivými vývojovými obdobími, nýbrž trvají po celý život, mění se jejich intenzita a způsob uspokojování. (Lze popsat i potřeby dle vývoje člověka v dospělosti, ale toto není součástí mé práce).

Ve vývoji jedince a v každé aktuální situaci se vzájemně prolínají. Aby dítě mohlo růst a vyvíjet se bezproblémově a bez jakýchkoliv psychických stresů, je zapotřebí mu zajistit přísun určitých psychologických podnětů. Musí mu být také umožněno získat i sociální návyky a to již od raného dětství. Bohužel v mnoha kolektivních výchovných zařízeních takovéto podmínky jednoduše není možno zajistit. Jestliže má dítě vyrůst v sebevědomou a soběstačnou osobnost, je nutné mu naplnit základní potřeby dle výše popsaných teorií, poskytnout mu určité psychické a sociální zázemí. Psychická deprivace je stará jako lidstvo samo, jen okolnosti jejího vztahu, intenzita a projevy se mění. Projevy psychické deprivace jsou velmi četné a mnohotvárné. U dětí do 3 let se deprivace projevuje opožděním celého psychomotorického vývoje. Nápadná je povrchnost citových vztahů, nediferencovanost citů a sociálních vztahů, chudší duševní obzor, rozmrzelá nálada a další. Velmi citlivým ukazatelem deprivace je řeč.

Důsledky prožité deprivace mohou přetrvávat i do dospělosti. Vedle základních potřeb biologických má každé dítě i základní potřeby psychické, jejichž uspokojení je nezbytné pro zdravý vývoj jeho osobnosti.

Dále uvádím např. Erica Berneho, který považoval za základní potřeby člověka **hlad po kontaktu, podnětech a struktuře, pozornost a úspěch**.

V současné době je výzkumně ověřeno a jasně definováno následujících pět psychických potřeb (Matějček et al., 1997):

- **podněty a stimulace**
- **smysluplný svět** (řád, struktura)
- **jistota**
- **pozitivní identita** (vlastní hodnota)
- **otevřená budoucnost** ⁽³²⁾

⁽³²⁾ <http://www.psychologickepotrebyditete.cz> ze dne 05. 12. 2006

V první úrovni – úrovni podnětů a stimulace – se jedná o dostatečný přívod podnětů jednak v přiměřené míře a jednak v různosti podnětů – je důležité dítě podněcovat a stimulovat v oblasti hmatové, zrakové a sluchové. To znamená, že je zapotřebí, aby dítě mělo

kolem sebe lidi, kteří se s ním mazlí, usmívají se na něj, dále aby bylo v pěkném a příjemném prostředí a v neposlední řadě, aby mělo kolem sebe také různé hračky. Všechny tyto podněty působí na vývoj jedince kladně – pokud je jich nedostatek či jsou jednostranně zaměřené, vývoj jedince je naopak narušen či zpomalen.

Potřeby **druhé úrovně** navazují na úroveň první. Je nutné, aby dítě mělo kolem sebe **smysluplný svět**, tzn. určitou stálost jak sociálního, tak věcného prostředí. Mají-li jednotlivé podněty zajistit získávání poznatků a zkušeností hodnotných pro život, je zapotřebí, aby měly podněty určitý řád a smysl. Nalezení smyslu pomáhá dítěti v každodenním fungování. Umožňuje dítěti učit se, přizpůsobovat se životním podmínkám, osvojovat si pracovní postupy i strategie společenského chování a společenské normy. Smysluplný svět dítě poznává prostřednictvím matky a orientuje se v něm. Změny prostředí věcného, ale především sociálního, dítě traumatizují, neboť ztrácí všechno to, co již chápalo (např. změna ústavního prostředí). Jeho vývoj se může přechodně i vrátit na nižší vývojovou úroveň. Jde o tzv. přechodný regres.

Na **třetí úrovni** se jedná o **citové a emoční potřeby, o potřebu životní jistoty**. U citových a emočních potřeb jde především o potřebu trvalého kladného vztahu k matce, potřeba opětovaného vztahu k jiným členům rodiny, dále pak k vrstevníkům ve školním věku a v pubertě, potřeba důvěrných vztahů, potřeba životního partnera a v neposlední řadě jde o potřebu mít děti Tato potřeba zbavuje člověka úzkosti, dodává mu pocit bezpečí a umožňuje cílevědomou aktivitu poznávací, společenskou a pracovní. Tato jistota je naplňována především v mezilidských vztazích.

Na **čtvrté úrovni** se jedná o **potřebu hledání vlastní identity**. Potřeba jistoty a vytváření si vlastní identity spočívá v interakci s dítěte s vlastním okolím, neboť si postupně uvědomuje své „já“, vytváří si své sebevědomí, sebepojetí, svou identitu, což se vytváří ve věku dospívání. Každý člověk má potřebu být přijímán, někam patřit – do rodiny, do skupiny kamarádů, do pracovního, zájmového ale i duchovního společenství – a mít tam alespoň přijatelnou roli a pozici. Pojem vlastního „já“ napomáhá k pozitivnímu přijetí sebe sama a své společenské hodnoty, a zároveň umožňuje budování zdravého sebevědomí, patřičná sebeúcta je podmínkou uspokojivého zařazení ve společnosti.

Poslední, **pátá úroveň** zahrnuje jednu z nejdůležitějších potřeb jedince - **potřebu sdílet s někým společnou otevřenou budoucnost, naděje a životní perspektivy**. Takovéto pozitivní vyhlídky prožívat naplno náš současný osobní život. Ztráta perspektivy vede k frustraci a depresím. Tuto společnou budoucnost má dítě právě v rodině. Nemůže ji mít

v ústavní výchově, kde negativně prožívá nejistotu, zda vůbec a kdy se vrátí do své původní rodiny.

Sebelépe vedený dětský domov neuspokojí všechny tyto potřeby dítěte, ale bohužel nejsou uspokojovány v mnohých rodinách, v nichž rodiče své děti zanedbávají, ponižují je, ubližují jim fyzicky i psychicky – týrají je. Prokázalo se, že pro mnohé lidi znamená naplnění této potřeby právě soužití s dětmi.

Psychická deprivace je stará jako lidstvo samo, jen okolnosti jejího vztahu, intenzita a projevy se mění. Projevy psychické deprivace jsou velmi četné a mnohotvárné. U dětí do 3 let se deprivace projevuje opožděním celého psychomotorického vývoje. Nápadná je povrchnost citových vztahů, nediferencovanost citů a sociálních vztahů, chudší duševní obzor, rozmrzelá nálada a další. Velmi citlivým ukazatelem deprivace je řeč.

Důsledky prožité deprivace mohou přetrvávat i do dospělosti.

3. 4. Vzájemné působení podmínek ve vývoji v rodinném prostředí

Podmínky působící ve vývoji a formování osobnosti se běžně dělí na **vnitřní a vnější**.

V rámci **vnitřních podmínek** se jedná o **biologické činitele** (např. vlastnosti a činnost nervové soustavy, činnost žláz s vnitřní sekrecí, celkový stav organismu a tělesný růst, biologické potřeby a zděděné či vrozené předpoklady), **individuální zkušenost** (vědomosti, dovednosti, návyky, způsoby chování) a **vlastnosti osobnosti**, které jsou specifickou individuální zkušeností.

K **vnějším podmínkám** řadíme **přírodní prostředí** (příroda a společnost), **kulturní a společenské prostředí** (kulturní, ekonomické, politické), z něhož vyčleňujeme výchovu, neboť se jedná o cílevědomé a záměrné působení na člověka.

Jednotlivé podmínky jsou těsně spjaty navzájem, vzájemně na sebe působí, v některých případech přímo přecházejí jedna do druhé. Oba druhy podmínek se v čase mění a vyvíjejí. Lze říci, že stejné vnější podmínky mohou mít na různé jedince různý vliv.

Dědičné předpoklady jsou jedním z faktorů, kdy vlohy, dispozice, nadání, nervová soustava a fyzické rysy jsou vhodným *podhoubím* pro formování jedince v určitém prostředí, jako je např. rodina, škola, vrstevníci. Sebetalentovanější jedinec, který vyrůstá v rodině bez podnětů neprosadí se, ale jedinec bez hudebního nadání, který bude vyrůstat v hudební rodině a bude mu poskytována v tomto směru veškerá péče, se naučí hrát na hudební nástroj. Rodina a škola jsou prostředí, která nás v životě nejvíce ovlivňují.

3.4.1. Vnitřní podmínky

Vnitřní podmínky, které působí ve vývoji osobnosti, lze rozlišovat již podle toho, zda se vyjadřují v pojmech věd psychologických nebo biologických. Přitom rozdíl mezi obojím je jen relativní.

Biologické podmínky – k nim patří dědičnost, prenatální vývoj a perinatální vlivy, anatomicko-fyziologické mechanismy paměti, jednotlivých psychických funkcí i celková koordinace a regulace organismu, jeho stavů, výkonnosti a únavy, zdraví a nemoci. ⁽³³⁾

⁽³³⁾ Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, Praha, 1996, str. 56

Psychické podmínky jsou vyjádřeny zejména v termínech psychologie osobnosti. Redukovat vnitřní podmínky pouze na psychické vlastnosti a stavy, či naopak jen na podmínky biologické, by bylo krajním zjednodušením. Je tudíž nutné brát v úvahu obojí, psychické i biologické, a to v jednotě.

Z biologických podmínek je často diskutován vliv dědičnosti (heredita). Který činitel působí více – dědičnost anebo prostředí? Od začátku 20. st. většina psychologů uznává vliv obou podmínek při determinaci osobnosti. Krajním případem působení heredita jsou zděděné metabolické poruchy vedoucí k těžké mentální retardaci. Zděděný sklon k některým somatickým onemocněním vede ke změně ve způsobu života dítěte, např. k omezení pohybů a styku s vrstevníky. Podle toho, jak se k dítěti chová nejbližší okolí, může to vést k rozvinutí kulturních zájmových činností a dostupných forem sportu, ke zvýšenému úsilí o sociální komunikaci a kooperativní chování k druhým – nebo naopak k pasivitě, k izolování sebe sama od druhých, k depresi, k agresivitě atd.

Další biologické podmínky jsou spjaty s prenatálním a perinatálním obdobím vývoje. Působením nepříznivých okolností v různých úsecích těchto období a zvláště jejich vzájemnou interakcí dochází k poruchám, jako je lehká mozková dysfunkce (LMD) a specifické poruchy učení, kde za nejčastější poruchu je považována dyslexie, dysgrafie a dysortografie. Tyto poruchy následně přináší obtíže, problémy a nedostatky v začleňování jedince do společnosti, jak v jeho soukromém tak i veřejném životě.

Další skupinu biologických podmínek tvoří somatické znaky jedince: tělesná výška a hmotnost ve vzájemném poměru, půvab postavy a naopak její nedostatky, vzhledové vady, zdraví a různé choroby. *Biologická podmínka zde opět působí v interakci se společností a kulturou, s tím, co se v dané společnosti hodnotí kladně anebo záporně. Případně co tak hodnotí lokalita, rodina, skupina vrstevníků, čemu se obdivují a čemu se naopak posmívají.*
(34)

K důležitým vnitřním podmínkám- biologickým a zároveň psychickým- patří také pohlaví dítěte. U dívek dochází k pohlavnímu dospívání dříve než u chlapců. Rychleji dosáhnou relativní zralosti a překonávají pubertální chování. Rozdíly chlapců a dívek se však projevují již dříve. V prenatálním období se u chlapců začne vytvářet mužský pohlavní hormon, který ovlivňuje formování mužského mozku.

(34) Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, Praha, 1996, str. 59

Ten se vyznačuje větší nerovnoměrností ve vývoji pravé a levé poloviny. *Odlišná stavba mozku, odlišné hormony a k tomu přistupující odlišné společenské tradice - odlišné požadavky a očekávání, jak se bude chovat chlapec a naproti tomu dívka- to vše vede k mnoha rozdílům mezi pohlavími.* (35)

3.4.2. Vnější podmínky

Prostředí (soubor vnějších podmínek) začíná pro dítě **rodinou**. Klíčový význam rodiny byl prokázán mnoha výzkumy (Matějček, Dytrych, Matoušek, Schüller). Obzvlášť důležitá je pro psychický vývoj osobnosti zejména pozice matky, její péče a citový vztah k dítěti. Působení matky je zároveň doplňováno a v některých případech dokonce nahrazováno otcem, sourozenci či dalšími blízkými osobami. Rodinné prostředí posiluje rozvoj kompetencí, které považuje za důležité a ty, které za nedůležité nepovažuje, cíleně nerozvíjí.

Rodina je obvykle uváděna jako přirozené prostředí, které má na výchovu dítěte největší vliv. Základní role rodiny je dvoustranná – všímáme si jejího společenského významu a zároveň její vnitřní intimity a citovosti, která je velmi důležitá pro prvotní výchovné formování dětí. Lze označit jako přirozené prostředí, do něhož se člověk rodí, aniž by si mohl vybrat jiné. Z tohoto prostředí pak přejímá to, co mu bylo připraveno rodiči. Milující rodiče prožívají radost z dítěte i z partnera, zároveň ale také starosti a strach o ně. Vznikají problémy a konflikty.

Rodina může hluboce frustrovat děti i dospělé, v některých případech podporuje maladaptivní až patologický vývoj osobnosti např. nežádoucím postojem k dítěti a způsobem výchovy. ⁽³⁶⁾ Problematika rodiny byla rozpracována v prvních kapitolách.

Mezi další důležité vnější podmínky determinující osobnost patří **škola**. Škola je neoddelitelnou součástí výchovy mladého člověka, od škol mateřských až po školy vysoké. Vytváří jeho základní materiální a citové hodnoty, které jej mají provázet celý život a přímo působit na formování osobnosti. Školní prostředí požaduje po dítěti, aby se učilo. Dítě se

⁽³⁵⁾ Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, Praha, 1996, str. 65)

⁽³⁶⁾ Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, Praha, 1996, str. 41

vstupem do školy začíná plnit novou roli – roli žáka, jedince řídicího se společenskými požadavky a normami, což má značný význam pro socializaci a rozvíjení rysů osobnosti.

Vedle rodiny je škola další důležitou skupinou, jehož členem se dítě stává. Dítě je ve škole v prostředí svých vrstevníků, na kterém je silně závislé. Takováto skupina mu poskytuje

více porozumění než dospělí. Pro mladistvého je hlubokou frustrací obava, že by do ní nebyl přijat nebo naopak, že by z ní byl vyloučen. Přestože skupina vrstevníků přináší možnost konfliktů nebo i nepříznivého vývoje, má podstatný význam pro vývoj zralé osobnosti.

Dospívající se osamostatňují z dětské závislosti na rodině, na autoritě rodičů. Pokud se z této závislosti nevymaní, může být dítě v budoucnu nesamostatné, málo iniciativní, s nedostatkem organizačních i sociálních dovedností.

Ve styku školy s dítětem a jeho rodinou probíhá složitá komunikace, vznikají radosti i starosti, vznikají první problémy.

Širší prostředí, mezi které řadíme **lokalitu, zemi, kulturu** a další má také formativní účinek na dítě. Toto širší prostředí ovlivňuje nejen jedince, ale i jeho nejbližší, intimní prostředí, ve kterém žije a kterým prochází – ať se již jedná o rodinu, školu i skupinu vrstevníků.

Nesporný význam ve vývoji osobnosti má pestré, rozmanité a podmětově bohaté prostředí. Jiné možnosti má dítě na venkově, které je obklopeno přírodou a zelení, a městské dítě.

Další, postupně nabývající na významu, jsou **vrstevníci a vrstevnické skupiny**, které mají podobné problémy jako on, a jsou ve vztahu k němu v rovnocenném postavení. Jsou jeho generační skupinou, sdílí s nimi stejné názory, zájmy a má stejné postoje, hodnoty a normy, aktivity i prožitky, ale i preferovaný způsob života. Takováto skupina mu poskytuje více porozumění než dospělí. Svou roli při integraci mladého člověka do party sehrává i přirozená vlastnost mladého jedince vyniknout nad svým okolím, touha být zajímavým, odlišovat se od ostatních a upoutat okolí. Jinak vrstevníci slouží také jako zdroj sociálního učení, porovnávání zkušeností, ale i jako zpětná vazba.

Všechny výše zmíněné podmínky se vzájemně kombinují. V životě jedince tak plní řadu důležitých funkcí (vytvářejí podmínky, předpoklady a příležitosti, nebo naopak překážky k realizaci činností a učení, plní motivační funkci, ovlivňují komunikaci a vztahy k druhým lidem a skupinám, působí na komplex vnitřních podmínek jedincova života, kladou rozmanité požadavky a vyvolávají náročné životní situace, podporují či naopak stěžují jedincovu determinaci atd.)

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Člověk přichází na svět jako určité individuum, vybavené především fyzickými a biologickými znaky. Osobností se stane až v průběhu svého života v procesu zvaném socializace, kdy se na jeho utváření podílí jak vnitřní tak vnější podmínky.

Dítě se, jak v těle matčině, tak i po porodu, ustavičně mění, roste a vyvíjí se. Růstem označujeme určité kvantitativní změny, které jsou spojeny s takovými procesy, jako je přibývání na váze či délce, zvětšováním objemu hlavy, hrudníku či končetin. Vývojem označujeme komplex změn rázu kvalitativního, jejich hlavní charakteristikou je, že dítě se stále lépe přizpůsobuje svému prostředí a stále dokonaleji a účelněji na ně reaguje.

Každá lidská bytost má fyziologické a psychologické potřeby, lišíme se však v míře i způsobu jejich uspokojování. Jsou společné všem lidským bytostem bez rozdílu pohlaví, rasy a věku. Jejich uspokojení vede k tomu, že se cítíme i fungujeme dobře, že se cítíme tělesně, psychicky a sociálně v pohodě. Uspokojování těchto potřeb je tak zásadní, že zejména dlouhodobé nedostatečné uspokojování potřeb v průběhu dětství, může vážně narušit zdravý vývoj člověka.

Růst i vývoj dítěte závisejí na 2 hlavních činitelích – na činitelích dědičných a činitelích vnějšího prostředí. Dědičnost samozřejmě do určité míry vývoj omezuje.

Jednotlivé podmínky jsou těsně spjaty navzájem, vzájemně na sebe působí, v některých případech přímo přecházejí jedna do druhé. Oba druhy podmínek se v čase mění a vyvíjejí. Lze říci, že stejné vnější podmínky mohou mít na různé jedince různý vliv.

Dědičné předpoklady jsou jedním z faktorů, kdy vlohy, dispozice, nadání, nervová soustava a fyzické rysy jsou vhodným *podhoubím* pro formování jedince v určitém prostředí, jako je např. rodina, škola, vrstevníci. Sebetalentovanější jedinec, který vyrůstá v rodině bez podnětů neprosadí se, ale jedinec bez hudebního nadání, který bude vyrůstat v hudební rodině a bude mu poskytována v tomto směru veškerá péče, se naučí hrát na hudební nástroj. Rodina a škola jsou prostředí, která nás v životě nejvíce ovlivňují.

4. VÝCHOVA – vysvětlení pojmu

Mluvíme-li o výchově obecně, lze konstatovat, že se jedná o záměrné, cílevědomé působení, které se projevuje všestranným formováním osobnosti. Člověk je vystaven

výchovnému působení trvale, nepřetržitě, stále. Je to specificky lidská činnost, kterou lze uskutečňovat pouze při vytvoření příznivých podmínek, do kterých zahrnujeme opravdovost a upřímnost na straně vychovatele, vcítění se do osobnosti vychovávaného a důvěra vychovávaného, uznávání jeho pocitů a jeho respektování. Hovoříme-li o výchovném vztahu, je oboustranný a vzájemný.

Výchova je podmíněna vnějšími a vnitřními faktory. Mezi **vnější podmínky** výchovy řadíme **rodiče, školu, různé organizace, četbu, média** apod., do **vnitřních podmínek** výchovy zahrnujeme **věkové, vývojové zvláštnosti vychovávaného jedince, jeho osobnost, psychiku, stav nervové soustavy, konstituce** apod.

Výchova dětí je nesmírně jemný a složitý proces, který vyžaduje mimořádnou trpělivost, obětavost. Minuly doby, kdy se soudilo, že k tomu postačí trochu životních zkušeností. I když víme, že neexistuje univerzální recept či zázračné zaklínadlo, které by všem rodičům zaručilo úspěch, přece jen víme, že dobré výsledky nejsou náhodné, nepřicházejí samy. Jsou určité podmínky správné rodinné výchovy, základní předpoklady úspěchu, jimiž by se rodiče, kteří chtějí své děti vychovat dobře, měli řídit.

Žádoucím výsledkem výchovy je všestranně rozvinutá harmonická osobnost. *Správná výchova akceptuje osobnost vychovávaného, saturuje jeho potřeby, vede ho k harmonii a všestrannosti. Je přiměřeně autoritativní, cílevědomá, jednotná a vedoucí k sebevýchově.* ⁽³⁷⁾

4.1. Nástin historie výchovy

S výchovou se setkáváme v lidské společnosti od nepaměti. S vývojem společnosti se měnily její cíle, její obsah i její formy a metody, a to v závislosti na ekonomických, sociálně politických i kulturních podmínkách, ve kterých se uskutečňovala. **Vznik výchovy** se vysvětluje okolnostmi biologickými, psychologickými a především sociálními. Biologové ukazují, že soustavná péče o potomstvo má svou determinaci genetickou.

⁽³⁷⁾ Rudolf Kohoutek a kol., Základy pedagogické psychologie, Akademické nakladatelství CERM, Brno, 1996 str. 6

Psychologové poukazují na významný moment nápodoby chování při formování nového pokolení. Sociologie zdůrazňuje především sociální okolnosti, jako je sociální komunikace, kolektivní pracovní proces a život v organizované skupině, které si přímo vynucují soustavnou a dlouhodobou přípravu jedince jako člena odpovídající sociální jednotky. Tato

příprava probíhala zprvu živelně, postupně se však specializovala a institucionalizovala, vznikaly školy i další výchovná zařízení, kde působili profesionální učitelé a vychovatelé.

O výchově v prvobytné společnosti si rekonstruujeme základní představy díky výzkumům prehistorickým a etnografickým. Skupinový způsob života, společná práce i společenství základních prostředků určovalo v zásadě jednotný charakter této výchovy. První diferenciací byla dána dělbu práce. Muži byli připravováni pro lov, boj a práce stavební, ženy pak především k základním domácím činnostem. Těžisko této výchovy tvořila výchova pracovní, k ní přistupovala výchova mravní i výchova tělesná a branná.

4.2. Složky výchovy

Obecné požadavky kladené společností na člověka jsou konkretizovány vymezením soustavy složek. Složka výchovy je vžitý pedagogický termín, který vyjadřuje nutnou součást celistvého utváření člověka. Složky výchovy umožňují hlubší analýzu výchovného procesu, které se navzájem doplňují a prolínají. Výchovný proces probíhá po celý život člověka, prioritní místo zaujímá v rodině, poté ve škole, mezi vrstevníky a v celé naší společnosti. Soustavu těchto složek tvoří výchovy **rozumová, mravní, pracovní, etická a estetická, tělesná, rodinná a spousta dalších.**

„Výchova rozumová má poskytovat soubor vědomostí a dovedností v oblasti jazykové výchovy, přírodních, společenských a technických věd, rozvíjet poznávací schopnosti. Ze všech složek výchovy je rozumová výchova nejvíce spojena s vyučováním na školách všech typů. Velký význam mají všechny mimo vyučovací aktivity, které podle vlastní specifiky rozvíjejí rozumové schopnosti dětí a mládeže ve volném čase.“ ⁽³⁸⁾

⁽³⁸⁾ L. Mazánková, M. Vavrečková – Syllabus k předmětům Teorie výchovy, IMS Brno 2003 str. 11)

Blahoslav Kraus o mravní výchově uvádí: „ **Mravní výchova** je jednou z nejdůležitějších, ale také nejsložitějších složek výchovy, protože zabezpečuje významnou součást rozvoje osobnosti. Úkolem mravní výchovy je cílevědomé a plánovité vytváření morálního přesvědčení jedince v souladu s jeho adekvátními formami v jednání duchu mravních norem společnosti. Podkladem mravních norem se staly vztahy mezi lidmi, které se osvědčily a byly veřejností přijaty. Mravní výchovou rozumíme záměrnou činnost vychovatele,

kteřá vede k vychovávání určitých lidských vlastností, představ, názorů, postojů, dovedností, citů, návyků a chování ⁽³⁹⁾.

Základním prvkem **pracovní výchovy je práce**. S výchovou k práci je zapotřebí začít poměrně brzy. Každé zdravé normální dítě má přirozený sklon k činnosti. Toho je třeba využít. Nedají-li mu rodiče k tomu příležitost a nedovede-li ji samo objevit, mívá dlouhou chvíli a nudí se, dělá, co by se dělat nemělo, vyhledává činnosti nevhodné, někdy i společensky závadné. Má-li dítě k práci odpor, nebo je dokonce lenivé, bývá to zpravidla důsledek špatné výchovy k práci. Ještě žádné dítě se nenarodilo jako lenoch. Lenocha jsme z něho vychovali. Dobře vykonaná práce přináší pocit uspokojení, radosti a zdravého sebevědomí, tím příjemnější a silnější, čím byla práce obtížnější a těžší.

Estetická výchova rozvíjí schopnosti vnímat a správně chápat krásu ve skutečnosti – ve věcech kolem nás – v přírodě, v práci, v jednání s lidmi a v umění, v rozvíjení estetických názorů, estetického cítění a vkusu.

Péče o fyzickou stránku člověka je považována za jednu z tradičních složek výchovy.

Tělesná výchova má za úkol rozvíjet takové stránky osobnosti, jako jsou např. statečnost, vytrvalost, zodpovědnost, ukázněnost, a čestnost.

Vyjmenované složky tvoří ucelený systém, jednu od druhé nelze oddělovat. Všechny jsou uvnitř spjaty a do určité míry se překrývají. Pojetí o složkách výchovy prochází určitým vývojem. Jednotlivé složky výchovy mají stanoven svůj cíl. Tohoto cíle lze dosáhnout především spoluprací rodiny a školy, působením mimoškolních organizací a v neposlední řadě působením společnosti.

⁽³⁹⁾ B. Kraus, skripta Teorie výchovy, IMS Brno 2006, str. 15

4.3. Styly výchovy

Pojmem **styly výchovy** obecně označujeme **způsob, jakým je dítě vychovááno**.

Výchova v rodině, ale i ve škole, zahrnuje především velké množství činností a vzájemných interakcí mezi dětmi a dospělými. Ve snaze dosáhnout výchovných cílů, je

dospělými používána řadu rozmanitých **výchovných prostředků a metod** (kladení požadavků a kontrola jejich plnění, vysvětlování a přesvědčování, pochvaly a napomínání, odměny a tresty, působení osobním příkladem, činnostmi atd.) Jejich působení bývá často zcela odlišné. Stejný výchovný postup či prostředek může někdy zajišťovat úspěšnost, jindy se mine účinkem, a v některých případech dokonce vede ke zcela opačné, nežádoucí reakci.

Podmínek, které v této situaci působí a ovlivňují výslednou reakci dítěte, je celá řada. Nejdůležitějšími činiteli jsou zejména osoba vychovávajícího a vychovávaného, ale také jejich vzájemný vztah, okamžitá situace a mnoho dalších (mnohdy nejasných) vlivů. Právě pro lepší orientaci se ve složitém výchovném dění a pro snazší pochopení výchovných situací je tudíž používán pojem **způsob výchovy**.

Způsob výchovy znamená celkovou interakci a komunikaci dospělých (matky, otce, učitele, rodiny, školy, vrstevníků atd.) s dítětem. Projevuje se volbou a způsobem užití výchovných prostředků, postupů a metod, tomu odpovídajícím prožíváním, chováním dítěte, které opět ovlivňuje prožívání a chování dospělého. To podstatné ve výchově je emoční vztah k dítěti a způsob výchovného řízení. Zjednodušeně se často užívá termínu způsob výchovy k označení způsobu výchovného působení dospělých na děti. V tom případě je nezbytné zdůraznit nedílné sepětí výchovy s odpovídajícím prožíváním a chováním dětí, vzájemné působení dospělých a dětí. ⁽⁴⁰⁾

Dále je třeba si uvědomit, že způsob výchovy souvisí rovněž se společensko historickými podmínkami a tradicemi. Pohled do minulosti ukazuje, že jednotlivé způsoby výchovy byly vždy bezprostředně spjaty s určitou dobou, společností, s jejími názory a tradicemi. Autokratický styl výchovy (záporný emoční vztah v kombinaci se silným řízením) byl např. příznačný již pro starověký Egypt, pro spartskou výchovu, ale později i pro pruský či později fašistický dril.

⁽⁴⁰⁾ Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, Praha 1996, str., 135)

S kritikou tohoto stylu vystoupil u nás již Jan Amos Komenský, který formuloval humanistickou koncepci člověka, osobnosti, vývoje dítěte a jeho výchovy. Byl si vědom toho, že nepříznivý vývoj dítěte je možno vhodnými způsoby výchovy napravit. A tak ve svém učení upozorňuje zejména na to, že každé dítě si zaslouhuje úctu a i v případě menšího nadání je třeba věnovat mu péči. Mimo jiné pak Komenský zdůrazňuje i význam osobního vztahu mezi dospělými a dětmi.

Mezi používané způsoby výchovy v současné společnosti lze zahrnout výchovu **ochranářskou, autokratickou, protektivní, odmítající, odkládací, pedantskou či prázdnu.**⁽⁴¹⁾

Rodiče propagující výchovu **ochranářskou** své děti rozmazlují. Jejich dítě musí mít vše, což je sice myšleno dobře, ale v žádném případě to nevede dítě k samostatnosti. Dítě se naučí jediné tak bezmocnosti. Nic si neudělá samo, protože spoléhá, že to za něj vyřeší rodiče.

V **autokratické** výchově panují jen příkazy a zákazy. Dítě je přísně vedeno, není za nic chváleno, je nad ním držena »pevná ruka«. Takový jedinec bude později buď trpět pocitem méněcennosti, nebo bude svou agresivitu vybíjet na hračkách, zvířatech či ostatních lidech.

Ve výchově **protektivní** rodiče hájí zájmy svého dítěte. V případě, že něco provede, zastávají se ho a shazují vinu na někoho jiného. Nepřiznají, že by jejich dítě mohlo něco provést. Takto vychovaný člověk bude mít v dospělosti sklony k diktátorství.

Ve výchově **odmítající** rodiče odmítají své dítě. Často ho ignorují, dalo by se říct, že ho nevychoávají vůbec. Důvody jsou různé – dítě může být nechtěné, nebo může jít například o postižené dítě a podobně. V pozdějším životě bude takový člověk trpět komplexem méněcennosti.

Odkládací výchova znamená, že se rodiče se o své dítě nestarají, jeho výchovu převedou na někoho jiného, třeba na své vlastní rodiče. Bývá to často u velmi mladých rodičů. Podobné je to ale i u vysokoškolsky vzdělaných rodičů, kteří se často honí za kariérou a nemají čas na své dítě.

⁽⁴¹⁾ <http://spunt.atlas.cz/batole/vztahy-vychova/vychovne-problemy/150825-7-spatnych-zpusobu-vychovy-nejde-i-o-vas.aspx> ze dne 01. 03. 2008

Pedantská výchova se objevuje u starších rodičů. Většinou jde o rodiče, kteří chtějí, aby jejich dítě dosáhlo toho, čeho oni nedosáhli. Špatné je, že obvykle nepřihlížejí ke skutečným schopnostem dítěte.

Prázdna výchova. Dnes je tento způsob výchovy velmi častý. Každý člen rodiny má své vlastní prostředí a navzájem spolu nekomunikují, nebo pouze málo. Dítě se působením této výchovy stává uzavřené a často se snaží upoutat na někoho jiného, někdy následkem toho končí ve špatné partě.

4.3.1. Negativní prvky výchovy

Často se přesvědčujeme, že příliš mladí rodiče, nejsou zralí, aby mohli děti úspěšně vychovávat. Bývá jim zpravidla zatěžko přinášet pro ně jakékoliv oběti, nechat se jimi omezovat v životních radostech. Skutečnost, že se stali rodiči proti své vůli, že je dítě namnoze k sňatku přinutilo, může působit nepříznivě. Takoví rodiče nevidí žádné provinění v tom, že odejdou za svou zábavou a nechají doma dítě samotné. Chybí jim zřejmě vědomí odpovědnosti.

A starší rodiče jsou zase naopak ochotni vykonat pro dítě všechno, obětovat třeba i svou vlastní autoritu. To je ovšem druhá krajnost, kterou je zapotřebí také odmítnout. Ze svého okolí máme všichni možnost poznat různé typy rodičů, vhodné, méně vhodné i nevhodné.

Domnívám se, že nejnevhodnější bývají rodiče příliš přísní, rodiče příliš milující, rodiče lhostejní a rodiče, kteří pro své děti nemají čas.

Mezi **negativní prvky výchovy** lze řadit např. **přílišnou přísnost či lásku, nedostatek citu či času a v neposlední řadě lhostejnost a narušené vztahy v rodině.**

Přílišná přísnost může být někdy důkazem odmítavého vztahu rodičů k dítěti, výrazem zklamání nad dítětem, které se nevyvíjí podle jejich představ a přání. Vyžadují na něm výkony, pro které nedozrálo věkem ani schopnostmi. Dítě ale na své úkoly nestačí, pozbývá rychle sebedůvěry, je nejisté, nespokojené a nešťastné. Může se u něj projevit komplex méněcennosti anebo různé negativní charakterové vlastnosti. Komplex méněcennosti se u dítěte projevuje tím, že ztrácí svou přirozenou veselost, má strach z výsměchu, straní se kamarádů, stává se zamlklé a nesdílné. Jindy přílišná tvrdost vyvolá odpor. Dítě se schválně pomalu obléká, loudá se s jídlem i s prací, a dělá opak toho, co se na něm žádá. Jeho odpor se změnil v negativismus.

Naopak **přílišná láska** může způsobit vážné škody, vede k úzkostlivosti, nezdravé shovívavosti a přepjaté starostlivosti. Dětem se dá všechno, co si přejí a vyhoví se jim ve všem, co je napadne. Přehnaná láska proto velmi škodí. Dítě si už od malička zvykne dosahovat všeho fňukáním, křikem, pláčem nebo vztekem, protože ví, že mu to pomůže. Přílišná láska rodičů k dětem se projevuje také zbytečnou starostlivostí a úzkostlivou péčí

o dítě. Objevuje se zpravidla v rodinách s jedním dítětem, v rodinách, kde dítě vážně stonalo nebo kde jiné dítě zemřelo, ale i tam, kde se nezdravě uplatňuje vliv slepé lásky. Přílišnou láskou rodiče vychovávají člověka nesamostatného, bojácného, plachého a stydlivého, který bude celý život potřebovat vedení a bude se stále ohlížet po rodičích a neodváží se myslet a jednat po svém.

Nedostatek citu se projevuje v rodinách, které se zabývají především problémy ekonomického rázu a nějak zapomínají na tu skutečnost, že dítě potřebuje nejen ekonomické zabezpečení, ale především potřebuje dostatek příležitosti projevit své city. A pokud tyto projevy chybí, ochuzuje to citový život dítěte, vede jej k pocitu nejistoty a křivdy. Chladný citový vztah k dítěti způsobí, že se děti chovají stejně chladně ke svému okolí a že nedovedou ani později k nikomu citově přilnout. Proto je zapotřebí dát dítěti pocit bezpečí, lásky a životního optimismu. Pocit nelibosti je vážnou překážkou další výchovy. Z něho vznikají záporné sociální vlastnosti, například nedůvěra, zlost a strach. Dítě potřebuje ke svému zdravému duševnímu vývoji klidný a spořádaný domov s usměvavou matkou a laskavým otcem, dobrou rodinnou pohodu, časté projevy lásky a náklonnosti. To je velmi důležitá citová základna, bez níž se jeho duševní život opožďuje.

Současná společnost lze charakterizovat trvalým **nedostatkem** volného času pro dítě, neustálým spěchem a z něj vyplývající nervozitou. Pryč jsou doby, kdy rodiče si se svým dítětem sedli, popovídali si či pohráli.

Lhostejnost, narušené vztahy v rodině, konflikty, hrubost a násilí, to je traumatizující prostředí, se kterými se dítě neumí psychicky vyrovnat a tyto stavy jsou následkem nevhodného chování dítěte. Nevhodnými vzory mohou být samotní rodiče, jiná rodina, kamarádi, vrstevníci či nejbližší známí.

Je těžké kritizovat něčí výchovu. Optimální cesta se hledá složitě a někdy zkrátka nevíme, zda k výchově přistupujeme správně nebo ne. Rozhlédneme-li se kolem sebe, mezi své vrstevníky, přátele či spolupracovníky, zjistíme, jaké způsoby výchovy byly či jsou používány v jejich rodinách.

4.3.2. Pozitivní prvky ve výchově

"Dříve než začnete vychovávat své děti, přezkoumejte své vlastní chování,⁽⁴²⁾" připomíná Makarenko v knize O výchově dětí v rodině. *"Vaše vlastní chování je nejdůležitější. Nemyslete si, že dítě vychováváte jen tehdy, když s ním hovoříte, poučujete je anebo mu rozkazujete. Vychováváte je v každé chvíli svého života, dokonce i tehdy, když nejste doma. Pro dítě má velký význam, jak se oblékáte, jak mluvíte s druhými lidmi a o nich, jak se radujete nebo trápíte, jak se chováte k přátelům a nepřátelům, jak se smějete, jak čtete noviny. Seběmenší změnu tónu dítě vidí anebo vycítí, všechny obraty Vašeho myšlení pronikají k němu neviditelnými cestami a Vy to ani nepozorujete. A jste-li doma hrubí anebo vychloubační, opijíte-li se, nebo, což je ještě horší, urážíte-li matku, velmi tím škodíte svým dětem, vychováváte je špatně a nedůstojné chování bude mít nejhorší následky.⁽⁴³⁾"*

O pravdivosti těchto slov jistě nikdo z nás nepochybuje. Při výchově je rozhodující chování rodičů, tedy nikoli pouze to, co rodiče říkají, co příkazují, k čemu své děti nabádají nebo k čemu je učí. Všechno, co se v rodině děje, na děti velmi působí. Vzájemné vztahy mezi rodiči a mezi rodiči a dětmi rozhodnou obvykle o jejich vztahu k ostatním lidem, o tom, jak se dítě zapojí do společnosti. Vtisknou se pevně a trvale do vědomí dítěte a silně v budoucnu ovlivní jeho chování a jednání.

Děti, které nepoznaly v předškolní době mnoho lásky, které nejsou zvyklé na vlídné zacházení, laskání a pochopení, budou se chovat krutě k jiným dětem, budou je třeba i bít, protože v tom nevidí nic špatného. A stejně se budou později chovat ke svému partnerovi.

⁽⁴²⁾ A. S. Makarenko, O výchově dětí v rodině, SPN, Praha 1962 str. 18

⁽⁴³⁾ tamtéž

Dítě si bedlivě všímá rodičů i jiných dospělých lidí a napodobuje je také v reakcích citových. Závislost na rodině není tedy jen záležitostí materiální. Je to také otázka vhodných podnětů citových a podnětů, které rozvíjejí intelekt dítěte.

Pro úspěšnou výchovu mají velký význam metody povzbuzování a trestání. Nejjednodušší formou povzbuzování je **souhlas**, vyšší je **pochvala a odměna**. Vyvolávají u dítěte – stejně jako u dospělého člověka – pocit uspokojení, probouzejí důvěru v jeho vlastní síly a podporují zdravé sebevědomí. Povzbuzování má také svá úskalí. Souhlas, pochvaly

anebo odměny, které udělíme bez zásluhy nebo které jsou nepřiměřené, mohou vést k domýšlivosti dítěte, ale nakonec třeba i k poznání, že úspěch v životě je možno získat také jinak než poctivou prací.

Na druhou stranu rodiče používají různých forem trestů. Trestem je **projev nesouhlasu, nespokojenosti, domluva nebo napomenutí**. Za trest může být dítěti odeprána třeba zábava, nikdy však jídlo nebo procházka. Trestat bychom neměli ve zlosti. Rodiče však musí být jednotní. Je nesprávné, jestliže otec provinilce potrestá, a matka se ho přitom v jeho přítomnosti zastává. Souhlasím s tvrzením Makarenka, že beztrestnost vychovává darebáka, přesto by se dle mého názoru tresty měly používat přiměřeně k provinění dítěte.

Výchovné odměny a tresty by měly být přiměřené osobnosti dítěte a jeho věku. Malé dítě můžeme odměnit bonbonem, za to, že se statečně chovalo před lékařem, pro školní dítě by taková odměna nebyla už zvlášť povzbuzující. To se bude cítit daleko více povzneseno naším uznáním, které nemusíme projevovat nějakými dary, ba třeba ani nemnoha slovy ⁽⁴⁴⁾

Výchovné prostředky, tresty a odměny, by měly být dítěti vždycky srozumitelné. Týká se to především trestu. Dítě nesmí být trestáno za nějakou tajemnou vinu, kterou nemůže pochopit, ale má si být vždy vědomo svého přestupku. ⁽⁴⁵⁾

Každá rodina by měla mít svůj pevný řád, závazný pro všechny její členy a všemi také důsledně zachovávaný. Smyslem výchovy není jen poslušnost, nýbrž uvědomělá ukázněnost. Ke kázni vede pravidelné, přesné, rozumné a účelné uspořádání života dítěte.

Nejlepší výchova je výchova přirozená, samozřejmá, nenucená. Dítě si často ani neuvědomuje, že je k něčemu vedeme, a osvojí si hravě všechny potřebné návyky. Náplní každého dne by tedy mělo být pravidelné uspořádání života dítěte, samozřejmé a důsledné plnění všech běžných povinností a radost ze vzájemné spolupráce.

⁽⁴⁴⁾ Z. MATĚJČEK, Po dobrém nebo po zlém, Portál, Praha 2000, str. 65

⁽⁴⁵⁾ Z. MATĚJČEK, Po dobrém nebo po zlém, Portál, Praha 2000, str. 66

SHRNUTÍ KAPITOLY:

"Dříve než začnete vychovávat své děti, přezkoumejte své vlastní chování," připomíná Makarenko v knize O výchově dětí v rodině a s tímto názorem nelze nic jiného, než souhlasit, neboť než začneme vychovávat a poučovat své děti, měli bychom se každý sám nad sebou zamyslet, měli bychom se vrátit v myšlenkách zpět do našeho dětství, zasnít se a trošičku popřemýšlet.

Výchova dětí je nesmírně jemný a složitý proces, který vyžaduje mimořádnou trpělivost a obětavost. Minuly doby, kdy se soudilo, že k tomu postačí trochu životních zkušeností. Víme, že neexistuje univerzální recept či zázračné zaklínadlo, které by všem rodičům zaručilo úspěch, přece jen víme, že dobré výsledky nejsou náhodné, nepřicházejí samy. Jsou určité podmínky správné rodinné výchovy, základní předpoklady úspěchu, jimiž by se rodiče, kteří chtějí své děti vychovat dobře, měli řídit.

Jestliže se výchova dětí v jedné rodině daří a v druhé nikoli, měli bychom se nad tím zamyslet a hledat příčiny.

Víme, že existují přirozené rozdíly mezi dětmi, zvláštnosti jejich duševních funkcí a vlastností, které vyplývají z jejich vrozeného základu. Dědičnost nelze popírat. Tyto vrozené faktory budou vždycky ovlivňovat výchovné úsilí nejen rodiny, ale i školy. Dítě si přináší na svět různé biologické rysy, předpoklady pro určité vlohy, predispozice duševního vývoje. Avšak tyto vrozené vlohy neurčují jednoznačně další vývoj dítěte. Jaké vlastnosti se z nich vyvinou, o tom rozhodne jeho život, jeho výchova, jeho aktivní tvůrčí činnost. Vlohy, přirozené dispozice, ukazují jen předpoklady a možnosti vývoje. Významným činitelem ve vývoji dítěte je prostředí. Jeho působení se od působení výchovy značně liší. Výchova je řízena, obírají se jí rodiče, učitelé, vychovatelé, kdežto prostředí se uplatňuje celkem živelně, bez uvědomělé účasti dospělých lidí. Lidé nejsou jen produktem prostředí a vnějších podmínek, ve kterých žijí. Dítě si už od raného věku vytváří svůj vlastní poměr k věcem a jevům prostředí, své záliby v hrách, kamarádech, v různé činnosti. Bývá to výsledek našeho výchovného působení. **Výchova je proto významným činitelem ve vývoji dítěte.**

Výchovu každého dítěte je třeba individualizovat, tzn. dát mu výchovu respektující individuální rysy jeho osobnosti. Proto je nutno zajistit individuální vývojové vlastnosti a schopnosti dítěte a rozvíjet intenzivně takové, které budou pro dítě nejprospěšnější.

Dítě bychom se měli naučit přijímat takové, jaké je a neměli bychom jej nutit do vývoje podle svých představ. Je třeba hledat, co je v něm dobrého, krásného, pro něj užitečného, co je třeba výchovou vyzdvihnout a které rušivé rysy je třeba odstranit. Co je v dítěti skryto poznáme především podle jeho činností, a proto je zapotřebí mu poskytovat nejrozmanitější příležitosti k nejrůznějším druhům aktivit.

Z obsahu kapitoly tedy vyplývá, že nejlepší výchova je tedy výchova přirozená, samozřejmá, nenucená.

PRAKTICKÁ ČÁST

Praktická část obsahuje 4 podrobně popsané rozdílné případové studie, kde jsou zachyceny různé způsoby výchovy, negativně nebo pozitivně působící prvky ve výchově a popisuje se rodinné prostředí ve kterém jedinci vyrůstají. Některá z případových studií obsahuje i negativně působící patologické prvky, především se jedná o rozvod a drogovou závislost.

KAZUISTIKA č. 1

Jméno: TP a OP

Narozen: březen 1989 a květen 1991

RČ: xxyy, aabb

RODINNÁ ANAMNÉZA

Matka

Narozena listopad 1966 jako nejstarší z 3 dětí, věk 42 let. Rodina vlastní, úplná. Otec vyučen rukavičkářem, matka nevyučena. Jako 17letá nastoupila do JZD, v tomto oboru setrvala až do důchodu.

Bydlí v RD společně se 2 sourozenci - bratry. U všech 3 sourozenců používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací trestů a odměn. Rodiče se ve výchově vzájemně doplňují, dávají svým dětem maximum. Ze strany otce jsou požadovány po dětech úkoly odpovídající jejich věku.

Jezdí společně na výlety. Rodinné prostředí je plné podnětů, panuje zde pohoda a vzájemné porozumění. Konají se posezení v rodinném kruhu, kde se řeší dětské radosti i trápení, kde si vypráví o svých denních zážitcích, o úspěších či neúspěších, probírá se dění ve škole, rozdávají se povinnosti a úkoly na další dny. Za předešlé splněné úkoly jsou děti pochváleny či naopak potrestány.

Po materiální stránce je rodina průměrně zabezpečena. Výchovu dětí zabezpečují oba rodiče, otec je autorita, matka dodává pocit lásky, jistoty, pohody a bezpečí.

Není zaznamenán žádný patologický jev. Na ZŠ patřila matka k nejlepším v ročníku, ve 14 -ti letech úspěšně absolvovala přijímací zkoušky na obchodní akademii. Dosahovala průměrných studijních výsledků. SEŠ ukončila v roce 1985 maturitní zkouškou.

Matka je společenská, přátelská, nesobecká, snaha po spravedlnosti, ctižádostivá, nekonfliktní typ, manuálně zručná, nekouří, alkohol konzumuje jen příležitostně.

V roce 1986 se seznámila se svým budoucím manželem, kterého si po více než roční známosti vzala za manžela. Ze vztahu se narodil v březnu 1989 syn Tomáš. Ona bydlí v RD u svých rodičů, on bydlí na Slovensku u svých rodičů. Manželství je v troskách, proto matka odjíždí za svým manželem na Slovensko. Pro osamocení a manželovy návštěvy po restauracích zde setrává pouze 6 měsíců, odjíždí zpátky do Čech a podává žádost o rozvod.

V roce 1990 se seznamuje se svým současným manželem, po půlroční známosti spolu uzavírají sňatek, manžel syna adoptuje a poskytuje mu své příjmení.

Z tohoto vztahu se dále v květnu 1991 narodil další syn.

Obě děti jsou vychovávány matkou s láskou, je jim věnována veškerá péče. Je používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací odměn a trestů.

Matka je v současné době zaměstnána ve státním sektoru, všechen volný čas věnuje rodině a výchově (spíše usměrňování) svých téměř dospělých dětí, úpravě prací kolem RD, studuje při zaměstnání VŠ, dále pracuje jako účetní na ŽL a ve volném čase se ráda věnuje četbě, sportu či posezení s přáteli.

Otec

Narozen září 1968, jako nejstarší z 3 dětí, věk 40 let. Rodina vlastní, úplná. Otec vyučen zedníkem, matka pracovala celý život v zemědělství. Rodina je průměrně hmotně zabezpečena. Všichni bydlí v rodinném domě ještě s babičkou. U všech sourozenců je používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací odměn a trestů. Ze strany otce jsou požadovány po dětech úkoly odpovídající jejich věku. Rodinné prostředí je podnětné, rodina společně jezdí 1x za rok na dovolenou, děti jsou brány na sportovní a kulturní akce. Posezení v rodinném kruhu se koná pravidelně a všichni členové rodiny se na něj těší. Není zaznamenán žádný patologický jev.

ZŠ absolvoval otec s dobrým prospěchem, po ZŠ navštěvuje učební obor automechanik. Po vyučení nastupuje na střední školu s maturitou, kterou ukončuje výborným prospěchem. Ve 22 letech se seznamuje se svojí nynější manželkou, po půlroční známosti vstupuje ve svazek manželský. Okamžitě po svatbě adoptuje syna, nechává mu své příjmení. Výchově svého adoptivního syna a manželce věnuje všechen volný čas.

V roce 1991 se ze vztahu narodil druhý syn. K oběma synům je stejně přísný a stejně spravedlivý, používá stejných odměn a trestů, nešetří pochvalou a uznáním.

Otec je společenský, přizpůsobivý svému okolí, kamarádský a přátelský, nesobecký, ctižádostivý, snaha po spravedlnosti, zodpovědný, manuálně zručný, nekouří, alkohol konzumuje jen příležitostně.

V současné době pracuje ve státní sféře, svůj volný čas věnuje přestavbě rodinného domu při, které mu pomáhají oba dva synové, a pokud má volný čas, věnuje se svým zájmům.

Vystudoval při zaměstnání VŠ. I nadále se snaží usměrňovat výchovu svých synů a předávat jim své vlastní zkušenosti.

Sourozenci

Starší syn, chtěné dítě, s bratrem si rozumí, vztah kamarádský a přátelský. U obou synů je používán liberální styl výchovy, s odměnami i tresty od obou rodičů. Je sportovní postavy, velmi manuálně zručný, přátelský, kamarádský, pracovitý, extrovert, hyperaktivní. Zhlédl se ve značkovém oblečení. To je mu od rodičů dopřáno, ale musí si jej zasloužit. Od 14 let chodí na brigády, a na toto značkové oblečení si sám vydělává.

Mladší Ondřej, chtěné dítě, s bratrem si rozumí, vztah kamarádský a přátelský. U obou synů je používán liberální styl výchovy, s odměnami i tresty od obou rodičů.

Po sourozencích jsou požadovány úkoly přiměřené jejich věku, které se postupně zvyšují.

OSOBNÍ ANAMNÉZA TP

Narozen březen 1989, jako starší z 2 dětí.

Průběh těhotenství: plánované těhotenství zjištěné po I. Trimestru, první, bezproblémové, Matka chodila na pravidelné těhotenské prohlídky, s lékařem ochotně spolupracovala.

Porod: ve 37. týdnu bez obtíží s normální porodní váhou, bez funkčních nálezů. Dítě kojeno v porodnici, poté i doma, o dítě projeven patřičný zájem, propuštění po týdnu.

Šestinedělí: dle slov babičky dítěte průběh normální a bez komplikací (bydlí spolu v RD)

Zdravotní stav dítěte: prodělány běžné dětské nemoci, dosud bez operací

Mateřská škola: dle slov učitelky se dítě zapojovalo do činností odpovídající jeho věku, je přátelské, komunikativní, v dětském kolektivu oblíbené, hyperaktivní.

Základní škola: dle slov třídní učitelky je dítě přátelské, velmi hyperaktivní, málo soustředěné, roztěkané, potřebuje neustálé podněty pro svoji práci, velice sportovně nadané a pouze při této činnosti je na dítěti vidět spokojenost. V třídním kolektivu oblíbené a kamarádské. Učivo zvládnuté v lepším průměru.

Charakteristika dítěte: 19letý Tomáš je vyšší atletické postavy, má hnědé oči a černé vlasy. Je hyperaktivní, extrovert, přátelský, vůči kamarádům ochotný. Je zodpovědný. Díky péči matky se vyznačuje vkusným a čistým zevnějškem. Je sportovně nadaný. Po stránce emoční je v domácím prostředí vyrovnaný. Dosud neví, že byl otcem osvojen. Ze strany rodičů je projeven patřičný zájem o radosti i starosti svého syna. Jsou naplňovány všechny jeho základní psychické potřeby. Rodinné prostředí je podnětné, v rodině nejsou pozorovány žádné patologické prvky.

Interview: *"Mám tátu rád, poradí mi a pomůže. No, a když se mi něco nepovede, tak mi řekne, že to nevádí, že to zkusíme znovu. Tátovi se snažím pomoci a mám radost, když mně*

pochválí“, Tomášova výchova je vedena matkou i otcem. Při výchově je uplatňován liberální styl výchovy, se spravedlivou kombinací odměn a trestů. Dítě je za své činnosti a snahu v plnění úkolů odměňováno – třeba jenom pochvalou či pohlazením. Ve starším věku peněžitou odměnou.

V současné době je Tomášovi 19 let, v dohledné době bude končit učební obor, získal svářečské a řidičské oprávnění, chodí na brigády a z peněz z těchto brigád sponzoruje nejen sám sebe, ale především svoji dívku, se kterou je již 3 rokem. Kupuje si značkové oblečení, ve kterém se zhlédl.

OSOBNÍ ANAMNÉZA OP

Narozen květen 1991, jako mladší z 2 dětí.

Průběh těhotenství: plánované těhotenství zjištěné po I. trimestru, druhé, problémové. Matka chodila na pravidelné těhotenské prohlídky, s lékařem ochotně spolupracovala.

Porod: ve 38. týdnu s obtížemi s vyšší porodní váhou, bez funkčních nálezů. Dítě kojeno v porodnici, poté i doma, o dítě projeven patřičný zájem, propuštění po týdnu.

Šestinedělí: průběh normální a bez komplikací (bydlí spolu v RD)

Zdravotní stav dítěte: prodělány běžné dětské nemoci, do 5 let častá bronchitida, dosud bez operací.

Mateřská škola: dle slov učitelky se dítě zapojovalo do činností odpovídající jeho věku, je přátelské, komunikativní, v dětském kolektivu oblíbené, milé a pohodlné.

Základní škola: dle slov třídní učitelky je dítě přátelské, zodpovědné, soustředěné, sportovně neobratné. V třídním kolektivu oblíbené a kamarádké. Učivo zvládnuté s vynikajícími výsledky.

Charakteristika dítěte: 17letý Ondřej je vyšší atletické postavy, má modré oči a blond vlasy. Je extrovert, přátelský, vůči kamarádům ochotný. Je zodpovědný. Díky péči matky se vyznačuje vkusným a čistým zevnějškem. Není sportovně nadaný. Po stránce emoční je v domácím prostředí vyrovnaný. Ze strany rodičů je projeven patřičný zájem o radosti i starosti svého syna. Jsou naplňovány všechny jeho základní psychické potřeby. Rodinné prostředí je podnětné, v rodině nejsou pozorovány žádné patologické prvky.

Interview: *"Mám je rád všechny, poradí mi a pomůžou když si nevím rady. No, a když táta potřebuje pomoci, tak jdu, ale stejně mi to moc nejde. Táta mi vynadá, ale já vím, že to se mnou myslí dobře. Radši půjdu pomáhat mamce do kuchyně a uklízet. To mám raději. Mám mamku, tat'ku a brášku. Když jsou šťastni oni, jsem i já. Dávají mi klid, pohodu,*

lásku, dávají mi pocit vědomí toho, že k nim patřím. Věnují nám spoustu času. Chodíme do lesa poznávat přírodu, zvířata. Taťka mi dává spoustu knih na čtení a to mne baví, Mám ráda knihy. Učí nás kázni, pořádku a smyslu pro spravedlnost.“

Ondřejova výchova je vedena matkou i otcem. Při výchově je uplatňován liberální styl výchovy, se spravedlivou kombinací odměn a trestů. Dítě je za své činnosti a snahu v plnění úkolů odměňováno – třeba jenom pochvalou či pohlazením. Ve starším věku peněžitou odměnou.

V současné době je Ondřejovi 17 let, studuje SPŠ a v budoucnu by rád studoval VŠ. Příští rok si chce udělat řidičský průkaz jako jeho starší bratr. Sní o tom, že se jeho práce stane koníčkem, chce být totiž programátorem výpočetní techniky.

Prognóza

Vzhledem ke skutečnosti, že se na výchově dětí podílí oba rodiče stejnou měrou, jsou jim vzorem a příkladem, mají vštípeny základní lidské návyky, v dětství byly všechny jejich základní potřeby postupně s věkem uspokojovány a v rodině se neobjevují žádné negativní prvky ve výchově, lze předpokládat, že takováto výchova je výchovou všeobecně uznávanou a žádoucí a že bude předávána na další generaci.

KAZUISTIKA č. 2

Jméno: RŠ

Narozen: červen 1996

RČ: xxyy

RODINNÁ ANAMNÉZA

Matka

Narozena červenec 1978 jako nejstarší z 3 dětí, věk 30 let. Rodina vlastní, úplná. Otec vyučen zedníkem, matka prodavačkou. Bydlí v rodinném domě společně se 2 sourozenci,

sestrou a bratrem. U všech 3 sourozenců používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací trestů a odměn. Rodiče se ve výchově vzájemně doplňují, dávají svým dětem maximum.

Navštěvují s dětmi různé sportovní a společenské akce, jezdí společně na výlety a dovolené.

Rodinné prostředí je plné podnětů, panuje zde pohoda a vzájemné porozumění. Konají se posezení v rodinném kruhu, kde se řeší dětské radosti i trápení, kde si vypráví o svých denních zážitcích, probírá se škola, práce, kamarádi a přátelé.

Po materiální stránce je rodina zabezpečena velice dobře. Není zaznamenán žádný patologický jev. Na ZŠ byla matka žákyní bez obtíží, ve 14 letech úspěšně absolvovala přijímací zkoušky na obchodní akademii. Dosahovala lepších průměrných studijních výsledků. Ve 3. ročníku přerušuje obchodní školu pro graviditu. V červnu narozen syn Roman. Výchovu dítěte zabezpečuje sama 17letá matka bez otce, s pomocí svých rodičů. Bydlí společně v rodinném domě.

Matka je společenská, přátelská, nesobecká, snaha po spravedlnosti, ctižádostivá, nekonfliktní typ, nekouří, alkohol konzumuje jen příležitostně. Školu si po roční pauze dokončila a úspěšně zakončila maturitní zkouškou.

Ve 22 letech se matka seznamuje se svým nynějším manželem Jaroslavem. Po necelé 2leté známosti uzavírají manželství, syn Roman nastupuje školní docházku s novým příjmením – příjmením otčima. Matka hraje roli prostředníka mezi synem a otčímem.

V roce 2003 ze vztahu narozen další potomek – jde o dceru. Ta je vychovávána s láskou, je jí věnována veškerá péče, je rozmazlována oběma rodiči. Matka očekává od svého manžela lásku, cit, porozumění, vlídné slovo a něhu, tohoto se jí ale nedostává. Proto se upíná na dceru. Dcera dokáže obratně využít matčina citového strádání ve svůj prospěch.

Matka v současné době zaměstnána jako účetní v soukromém sektoru, všechen volný čas věnuje rodině a výchově svých dětí, podílí se na stavbě rodinného domu.

Otec

Narozen duben 1972, jako starší z 2 dětí, věk 35 let. Rodina vlastní, úplná. Otec vyučen, pracuje u Rudných dolů, matka vyučena, nikdy nepracovala, neboť rodina byla velice dobře hmotně zabezpečena. Mladší sourozenec – sestra. Rodina bydlí v rodinném domě. U obou sourozenců je používán autokratický styl výchovy se zákazy a příkazy. Ze strany otce jsou požadovány po dětech vyšší nároky, než jaké děti mohou, vzhledem ke svému věku, splnit. Rodinné prostředí je málo podnětné, rodina společně nejedí na dovolenou, děti nejsou brány na žádné sportovní a kulturní akce. Posezení v rodinném kruhu se koná jen tehdy, je-li

zapotřebí řešit nějaký spor či problém. Děti jsou odmalička vedeny k velké samostatnosti a přílišné odpovědnosti za svůj život. Je uplatňována zásada *"starej se o sebe sám jak nejlépe umíš. Pokud to nepůjde, pak ti teprve pomohu"*. Není zaznamenán žádný patologický jev.

ZŠ absolvoval otec s dobrým prospěchem, po ZŠ navštěvuje učební obor zámečnick. Po vyučení zaměstnán u Rudných dolů, stejně jako otec. Jeho velikou zálibou a koníčkem je závodní autokros. Tuto zálibu si sám financuje, občas mu hmotně pomůže otec. Finanční zabezpečení ze strany otce si ale musí zasloužit. Tomuto zájmu obětuje všechnen volný čas a finance.

Ve 28 letech se seznamuje se svojí budoucí ženou, kterou po roční známosti pojal za manželku. Ve 30 letech se ze vztahu narodila dcera Tereza. Je jí věnovaná lásky plná péče ze strany obou rodičů. Naproti tomu adoptovanému synovi ze strany otce takováto péče věnována není. Po synovi jsou požadovány úkoly, které ke svému věku mnohdy nemůže splnit. Je mu vyčítáno, že *"určité" věci by jej měli napadnout* a neměl by čekat, až je otec po něm bude požadovat, ale měl by je dělat automaticky. Syna v tomto věku nezajímají úkoly, které jsou otcem na něj kladeny, splní je jen částečně anebo vůbec, a toto nese otec velmi nelibě a považuje to za hrubé porušení rodičovské autority a kázně.

Otec méně společenský, málo přizpůsobivý svému okolí, náladový, ctižádostivý, nekouří, alkohol konzumuje jen příležitostně.

V současné době pracuje doma na ŽL jako automechanik, svůj volný čas věnuje stavbě rodinného domu, a především své velké zálibě, závodnímu motokrosu. Z malé části se věnuje výchově dětí v rodině.

Sourozenci

Sestra Tereza, narozena duben 2003. Chtěné a vysněné dítě, odmalička preferována matkou i otcem. S bratrem si rozumí, vztah kamarádský a přátelský. Využívá svého sourozeneckého postavení a na bratra žaluje a posmívá se mu. Zároveň jej popouzí k nepravostem, on je za tyto posléze trestán. Ve školce kamarádská, přátelská, hodně náladová, umí velice dobře manipulovat s lidmi. V rodině má dominantní postavení, kterého dokáže náležitě využít. Po dceři nejsou požadovány žádné jednoduché úkoly, které by zcela určitě vzhledem ke svému věku plnit mohla. Je zde používána kombinace výchovy ochránářské a protektizující. *Dítě velice málo používá slova typu smím, prosím apod. Umí velmi dobře zná význam slova chci a zároveň ví, kdy má toto slovo použít.*

OSOBNÍ ANAMNÉZA

Narozen červen 1996, jako starší z 2 dětí.

Průběh těhotenství: neplánované těhotenství zjištěné po I. trimestru, první, bezproblémové, přesto s výčitkami s ohledem na další průběh vlastního života. Matka chodila na pravidelné těhotenské prohlídky, s lékařem ochotně spolupracovala.

Porod: ve 37. týdnu bez větších obtíží s normální porodní váhou, bez funkčních nálezů. Dítě kojeno v porodnici, poté i doma, o dítě projeven patřičný zájem, propuštění po týdnu.

Šestinedělí: dle slov babičky dítěte průběh normální a bez komplikací (bydlí spolu v RD)

Zdravotní stav dítěte: prodělány běžné dětské nemoci, dosud bez operací

Mateřská škola: dle slov učitelky se dítě zapojovalo do činností odpovídající jeho věku, je přátelské, komunikativní, v dětském kolektivu oblíbené, hyperaktivní.

Základní škola: dle slov třídní učitelky je dítě přátelské, velmi hyperaktivní, málo soustředěné, roztěkané, potřebuje neustálé podněty pro svoji práci, velice sportovně nadané a pouze při této činnosti je na dítěti vidět spokojenost. V třídním kolektivu oblíbené a kamarádké. Učivo zvládnuté v lepším průměru.

Charakteristika dítěte: 12letý Roman je vyšší atletické postavy, má modré oči a kratší špinavé blond vlasy. Je hyperaktivní, extrovert, přátelský, vůči kamarádům ochotný. Díky péči matky se vyznačuje vkusným a čistým zevnějškem. Je sportovně nadaný, navštěvuje proto sportovní školu v Příbrami. Se svým fotbalovým týmem jezdí na různá tuzemská i zahraniční fotbalová soustředění. Školní prospěch přes časovou náročnost tohoto zájmu je relativně dobrý. Po stránce emoční není Roman v domácím prostředí vyrovnaný. Před adoptivním otcem utíká (s tichým souhlasem matky) k dědovi, který jej zabezpečuje hmotně a především citově. Dítě trpí citovou deprivací, je ochuzeno o každodenní posezení v rodinném kruhu, kde se vedou rozhovory ohledně jeho radostí, ale i trápení. Některé z jeho základních psychických potřeb jsou naplňovány pouze částečně (potřeba lásky, potřeba cítit se bezpečně a jistě, potřeba svého místa na světě). Proto dítě bývá raději u dědy, který mu nahrazuje otce a tyto potřeby se mu snaží uspokojit.

Interview: *"Jsem u dědy rád, vždycky mne někam vezme a koupí mi třeba kopačky nebo dres. Řekne mi, že mně má rád a když chce děda pomoci, tak jdu a pomůžu mu. No, a když se mi to nepovede, tak děda řekne, že to nevádí, že to zkusíme znovu. Tátovi se snažím pomoci, ale podle něj dělám všechno špatně. Myslím si, že má táta radši Terezu než mně, protože já nejsem jeho. „*

Romanova výchova je vedena především matkou. Ona sama říká: *"když mu zadám úkol, tak on to udělá, ale odflinkne to. Musím jít a vše po něm důsledně zkontrolovat."* U Romana je uplatňován autokratický styl výchovy, se spoustou příkazů a zákazů. Dítě za své činnosti a snahu v plnění úkolů není odměňováno – třeba jenom pochvalou či pohlazením.

Prognóza

Vzhledem ke skutečnosti, že otec se na výchově dětí podílí minimálním způsobem, všechen volný čas věnuje v současné době stavbě rodinného domu anebo svému zájmu, nenavázal dosud žádný citový vztah se svým adoptivním synem. Matka sama na výchovu syna nestačí, objevují se negativní prvky ve výchově v této rodině (nezájem o sblížení otce a syna, nedostatek času, citová deprivace u syna, neuspokojování základních dětských potřeb). Pokud otec nezmění svůj postoj vůči dítěti, tento stav se bude i nadále prohlubovat až dojde k úplnému citovému odloučení. Až dosáhne syn plnoletosti, odejde bydlet ke svému dědečkovi.

KAZUISTIKA č. 3

Jméno: FV

Narozen: listopad 1994

RČ: xxyy

RODINNÁ ANAMNÉZA

Matka

Narozena leden 1965 jako nejstarší z 3 dětí, věk 43 let. Rodina vlastní, úplná. Otec absolvoval Střední průmyslovou školu v Příbrami, matka vyučena prodavačkou. Bydlí v panelovém domě 3+1 společně se 2 sourozenci, sestrou a bratrem. U všech 3 sourozenců používána liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací trestů a odměn. Rodiče se ve výchově vzájemně doplňují. Po materiální stránce je rodina dobře zabezpečena. Matka dosud poslušná a skromná.

Absolvuje ZŠ a dále v roce 1980 nastupuje na učební obor s maturitou. V 15 letech proto pobývá na internátu. Domů jezdí jen občas. Po vyučení v 18 letech odchází z domu, žije

s partou na okraji města v opuštěném domě. Zaměstnána je u soukromníka, v práci podaná výpověď ze strany zaměstnavatele cca po 6 měsících pro neplnění pracovních povinností. Poté již zmíněná parta a nechtěné těhotenství, partner ji nutí k potratu, její matka si ale nepřeje, aby zákrok podstoupila. Nabízí oběma partnerům materiální podporu po narození dítěte, matka si dítě tedy nechává, neustále nezdrženlivá, po roce a půl od narození dcery matka porodila ještě syna. Otcem druhého dítěte je stejný partner (matka si myslí, že je druhé dítě více sblíží), během druhého těhotenství matka navštěvuje K-centrum, pravidelně chodí na motivační program, snižuje dávky heroinu, po přestěhování se k rodičům se o děti celkem stará. Ze strany matky se jedná o málo podnětné rodinné prostředí bez projevu patřičné lásky, sounáležitosti, jistoty a bezpečí. Je zde používána prázdná výchova v kombinaci s výchovou odkládací.

Po dvou letech matka začíná znovu zvyšovat dávky. Z její strany se projevuje nezájem o rodinu a výchovu jejich dětí. Po sociálním šetření v rodině jsou děti umístěny do dětského domova. Se svými rodiči již kontakt neudrhuje, místo jejího pobytu není známé.

Matka je málo společenská, konfliktní typ, kouří, alkohol konzumuje sice příležitostně, je ale stále závislá na heroinu.

V současné době bez zaměstnání a bez adresy trvalého pobytu.

Otec

Narozen únor 1963, jako starší z 2 dětí, věk 45 let. Rodina vlastní, úplná. Otec vyučen, pracuje jako zedník, matka vystudovala SEŠ. Rodina byla velice dobře hmotně zabezpečena. Mladší sourozenec – sestra. Rodina bydlí v rodinném domě. U obou sourozenců je používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací trestů a odměn. Rodinné prostředí je podnětné, rodina společně jezdí na dovolenou, děti jsou brány na sportovní a kulturní akce. Posezení v rodinném kruhu se koná vždy, přeje-li si to některý z členů rodiny. Není zaznamenán žádný patologický jev.

ZŠ absolvoval otec s podprůměrným prospěchem, po ZŠ navštěvuje učební obor s maturitou – automechanik. Již v této době experimentuje s různými drogami, dlouho LSD, po seznámení se s matkou přešel na heroin. Po vyučení je na krátkou dobu zaměstnán u společnosti Drupol, Příbram jako automechanik. Pro neplnění pracovních povinností s ním zaměstnavatel rozvázal pracovní smlouvu. Na Úřadu práce není evidován. Veškeré jeho příjmy pocházejí z drobných krádeží. Matku po zjištění prvního těhotenství nutil k potratu, dítě nechtěl, i po porodu se choval odmítavě. Navštěvoval matku a dítě jen občas u jejích rodičů. Při jeho návštěvách přemlouvá matku a strhává ji zpět na drogovou scénu. Po zjištění druhého těhotenství chodí s matkou do K-centra, také snižuje dávky drogy. Pokus o pracovní

zařazení – zaměstnán u soukromníka jako automechanik. Zanedlouho se ale objevují problémy s policií kvůli krádežím, opět zvyšuje dávky heroinu, v současné době je jeho místo pobytu neznámé.

Sourozenci

Sestra Kateřina, narozena červen 1996. Chtěné dítě, odmalička preferována matkou, ADD, dysortografie, introvert, nemedikována, nehospitalizována. Časté bronchitidy, sourozenci se perou, nerozumí si, žalují na sebe, vztah chladný. Ve školce kamarádká, přátelská, hodně náladová, umí velice dobře manipulovat s lidmi. V rodině má dominantní postavení, kterého dokáže náležitě využít. Je zde používána kombinace výchovy prázdne a odkládací.

OSOBNÍ ANAMNÉZA

Narozen listopad 1994 jako starší z 2 dětí.

Průběh těhotenství: nechtěné těhotenství zjištěné po I. trimestru, první, matka již 2 roky toxikomanka. Matka nechodila na pravidelné těhotenské prohlídky, v průběhu celého těhotenství je nezdrženlivá, otec znám, žili spolu, nesezdaní.

Porod: ve 37. týdnu bez větších obtíží, dítě s nízkou porodní váhou, bez funkčních nálezů. Dítě kojeno pouze v porodnici, novorozenecká žloutenka, o dítě od počátku neprojeven patřičný zájem, propuštění po týdnu.

Šestinedělí: dle slov babičky dítěte průběh normální a bez komplikací (bydlí spolu v RD)

Zdravotní stav dítěte: v dětském věku prodělány varicella, morbili, parotitis, časté záněty HDC, očkovan, od mladšího školního věku bolesti břicha zřejmě psychosomatického původu, bez medikace, doporučena konzultace s psychologem, matka se na sjednanou schůzku nedostavila.

Mateřská škola: neabsolvoval

Základní škola: dle slov třídní učitelky je velmi hyperaktivní, málo soustředěné, roztěkané, od počátku povinné školní docházky problémy ve třídě, lže, bije děti, vyrušuje. Nespolupracuje při vyučování, je drzý, ve 2. třídě ukradl z peněženky učitelce 500 Kč, je podezřelý z dalších

drobných krádeží dětí. Potřebuje neustálé podněty pro svoji práci, prospěch po celou dobu průměrný pro nezáměr a neplnění školních povinností.

Mimoškolní činnost: v žádném kroužku dlouho nevydrží, chodil 2x týdně hrát fotbal, později se projevuje nezáměrem o tuto činnost

Kamarádi: ve škole jeden velký opravdový kamarád, jinak si s dětmi moc nerozumí, v okolí bydliště děti nejsou, klient chodí se sestrou ven pouze za doprovodu babičky.

Zájmy: příroda, kolečkové brusle, kolo, sport

Charakteristika dítěte a jeho vlastnosti: je vyšší atletické postavy, má modré oči a kratší špinavé blond vlasy. Je hyperaktivní, extrovert, přátelský, vůči kamarádům ochotný. Díky péči babičky se vyznačuje vkusným a čistým zevnějškem.

Po stránce emoční klient strádá. Chybí mu otec i matka i patřičný vzor pro život.

Je živý, upovídaný, sportovní typ, v jádru dobrosrdečný, dle slov babičky svěhlavý, hubatý až sprostý, nezodpovědný, lže, nepořádný a chaotik.

Současný stav: babička sama nezvládá výchovu obou dětí – obě jsou sociálně slabé, s nutností uspokojit své potřeby ihned, děti odmítají, jsou živelné a babičce utíkají, bez schopnosti předvídat situaci, se sníženým pudem sebezáchovy. Pediatr doporučil návštěvu SVP. Obě děti začaly do SVP docházet na terapeutické skupiny a klient zde byl po třech měsících umístěn na 8 týdnů internátního pobytu. Sestru SVP doporučilo zařadit do sociálně preventivního programu Pět P.

Diagnóza:

F 90.0 (ADHD)

F 91 (poruchy chování)

F 94.1 (poruchy sociální přizpůsobivosti)

Prognóza

Vzhledem k prenatálnímu a postnatálnímu vývoji se předpokládá, že nedojde k úplnému vymizení všech symptomů. Odborníci ze SVP i Pět P se domnívají, že se stav klienta stabilizuje a časem může dojít i k mírnému zlepšení. Doporučena je ještě návštěva psychiatra.

KAZUISTIKA č. 4

Jméno: Adam B

Narozen: březen 1978

RČ: xxyy

RODINNÁ ANAMNÉZA

Matka

Narozena listopad 1958 jako nejstarší z 3 dětí, věk 50 let. Rodina vlastní, úplná. Otec vyučen frézařem, matka vyučena kadeřnicí. Bydlí v RD společně rodiči. Používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací trestů a odměn. Rodiče se ve výchově vzájemně doplňují, dávají svému synovi maximum. Ze strany otce jsou požadovány po synovi úkoly odpovídající jeho věku.

Rodina spolu jezdí na výlety. Rodinné prostředí je plné podnětů, panuje zde pohoda a vzájemné porozumění. Konají se posezení v rodinném kruhu, kde se řeší synovy dětské radosti i trápení, kde si vypráví o svých denních zážitcích, o úspěších či neúspěších, probírá se

dění ve škole, rozdávají se povinnosti a úkoly na další dny. Za předešlé splněné úkoly je syn pochválen či naopak potrestán.

Po materiální stránce je rodina velice dobře zabezpečena. Výchovu dětí zabezpečují oba rodiče, otec je autorita, matka dodává pocit lásky, jistoty, pohody a bezpečí.

Není zaznamenán žádný patologický jev.

Na ZŠ patřila matka k lepším v ročníku, ve 14 letech úspěšně absolvovala přijímací zkoušky na učební obor kadeřnice-kosmetička. Tento obor úspěšně dokončila, a v učebním ročníku patřila mezi nejlepší. Matka je společenská, přátelská, nesobecká, snaha po spravedlnosti, ctižádostivá, nekonfliktní typ, manuálně zručná, nekouří, alkohol konzumuje jen velice příležitostně.

Syn je vychováván matkou s láskou, je mu věnována veškerá péče, má pocit jistoty a bezpečí, pocit sounáležitosti s rodinou. Je používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací odměn a trestů.

Matka v současné době pracuje jako soukromá podnikatelka – obor kadeřnictví.

Otec

Narozen září 1955, jako nejstarší z 3 dětí, věk 53 let. Rodina vlastní, úplná. Otec vyučen zedníkem, matka pracovala celý život v zemědělství. Rodina je průměrně hmotně zabezpečena. Všichni bydlí v rodinném domě ještě s babičkou. U všech sourozenců je používán liberální styl výchovy se spravedlivou kombinací odměn a trestů. Ze strany otce jsou požadovány po dětech úkoly odpovídající jejich věku. Rodinné prostředí je podnětné, rodina společně jezdí 1x za rok na dovolenou, děti jsou brány na sportovní a kulturní akce.

Posezení v rodinném kruhu se koná pravidelně a všichni členové rodiny se na něj těší. Není zaznamenán žádný patologický jev.

ZŠ absolvoval otec s dobrým prospěchem, po ZŠ navštěvuje střední školu s maturitou – obor výpočetní technika slaboproud. Tuto školu ukončuje s výborným prospěchem.

Svého syna vychovává přísně a spravedlivě, používá odměny a tresty, nešetří pochvalou a uznáním. Otec je v rodině autoritou se smyslem pro pořádek a spravedlnost.

Je společenský, přizpůsobivý svému okolí, kamarádský a přátelský, nesobecký, ctižádostivý, snaha po spravedlnosti, zodpovědný, manuálně zručný, nekouří, alkohol konzumuje jen příležitostně.

V současné době pracuje jako soukromý podnikatel v oboru zedník.

Sourozenci

Tento klient nemá žádného vlastního či nevlastního sourozence.

OSOBNÍ ANAMNÉZA

Narozen březen 1978.

Průběh těhotenství: plánované těhotenství zjištěné po I. trimestru, první, bezproblémové, Matka chodila na pravidelné těhotenské prohlídky, s lékařem ochotně spolupracovala.

Porod: ve 38. týdnu bez obtíží s normální porodní váhou, bez funkčních nálezů. Dítě kojeno v porodnici, poté i doma, o dítě projeven patřičný zájem, propuštění po týdnu.

Šestinedělí: dle slov babičky dítěte průběh normální a bez komplikací (bydlí spolu v RD)

Zdravotní stav dítěte: prodělány běžné dětské nemoci, dosud bez operací

Mateřská škola: dle slov učitelky se dítě zapojovalo do činností odpovídající jeho věku, je přátelské, komunikativní, v dětském kolektivu oblíbené.

Základní škola: z dostupných spisů zapůjčených školou a dle slov třídní učitelky je dítě přátelské, velice sportovně nadané, kamarádké, spokojené. V třídním kolektivu je oblíbené. Učivo zvládnuté v lepším průměru.

Charakteristika dítěte: Je vyšší atletické postavy, má hnědé oči a černé vlasy. Je klidný, extrovert, přátelský, vůči kamarádům ochotný. Díky péči matky se vyznačuje vkusným a čistým zevnějškem. Je sportovně nadaný. Po stránce emoční je v domácím prostředí vyrovnaný. Ze strany rodičů je projeven patřičný zájem o radosti i starosti svého syna. Jsou naplňovány všechny jeho základní psychické potřeby. Rodinné prostředí je podnětné, v rodině nejsou pozorovány žádné patologické prvky.

Interview: *"S našima to bylo vždycky strašně fajn, mám je rád. Snaží se mi vynahradiť to, že nemám sourozence, jezdili jsme spolu na výlety a s taťkou jsme chodili na fotbal. Téměř všechno mi dovolili, ale jen za určitých podmínek a dodržování přesných pravidel. Jinak to totiž nešlo,,*

Adamova výchova je vedena matkou i otcem. Při výchově je uplatňován liberální styl výchovy, se spravedlivou kombinací odměn a trestů. Dítě je za své činnosti a snahu v plnění úkolů odměňováno – třeba jenom pochvalou či pohlazením. Ve starším věku peněžitou odměnou.

Po absolvování ZŠ v 15 letech nastupuje na SPŠ, obor projektant. V této době se seznamuje se spoustou nových lidí. Parta mladých lidí se zpočátku schází v parku, později v místních restauracích, požívají zde větší množství alkoholických nápojů, kouří marihuanu,

začínají první pokusy o nitrožilní aplikaci heroinu. Nemá peníze na další dávky, proto drobné krádeže v obchodních domech s partou. Klient dokončuje SPŠ s průměrným prospěchem, po maturitě nikde nepracuje, je evidován na Úřadu práce.

Kriminální situace: Doposud nebyl soudně trestán, jedná se tedy o prvotrestaného. Při vstupním pohovoru uvedl, že trestnou činnost páchal v době své nezaměstnanosti, dopouštěl se vykrádání aut, různých pohostinství a marketů v partě, některé skutky páchal také pod vlivem alkoholu. Dluh z trestné činnosti dosáhl výše 100.000,-- Kč.

Současná situace: V současné době je Adamovi 30 let, je svobodný a bezdětný. Odpykává si trest odnětí svobody v délce 1 roku za krádeže. Nástup výkonu trestu 20. 09. 2007, konec trestu 20. 09. 2009. S trestem je smířen a považuje jej za spravedlivý. Z hodnocení vychovatele vyplývá, že se zapojuje do prací potřebných pro věznici, podílí se na úklidu společných prostor věznice. V oblasti vzdělávacích aktivit má stanoven kurz anglického jazyka, který mu byl vzhledem k pracovnímu zařazení změněn na samostudium s přezkoušením, a právního vědomí. Individuálního poradenství využívá formou pohovorů s vychovatelem. V rámci zájmových aktivit se zapojuje pravidelně do sportovního, čtenářského a rukodělného kroužku. V době osobního volna si čte literaturu, vylepšuje estetický vzhled oddělení a sleduje televizní programy. Pravidelně si dopisuje s rodinou, která jej zde také pravidelně navštěvuje a poskytuje mu i přes náročnou rodinnou situaci pevné zázemí.

Chování a vystupování má slušné a ukázněné, příkazy a nařízení zaměstnanců VS ČR plní. V kolektivu je snášenlivý a bezkonfliktní.

Po ukončení VTOS se klient chce prostřednictvím ÚP hlásit o zaměstnání.

Prognóza

Na výchově klienta se podíleli oba rodiče stejnou měrou, výchova byla spravedlivá s tresty a odměnami, klient má vytvořeny základní pracovní návyky z rodinného prostředí a má vštípeny základní lidské návyky. Je se svým trestem smířen a uvažuje o jeho důsledcích. Velkou roli zde také hraje skutečnost, že klient je prvovězňný a má pevné rodinné zázemí. Vzhledem ke všem uvedeným skutečnostem lze konstatovat, že klient bude své cíle a předsevzetí postupně plnit.

ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo podat alespoň částečný pohled na vývoj osobnosti dítěte, které se utváří v různých podmínkách a zároveň způsoby výchovy současné rodiny.

Je zapotřebí si uvědomit, že od narození dítě vyrůstá v uzavřené komunitě nejbližších lidí, kteří ho obklopují a v úplném začátku i výrazně formují. Rodina dává dítěti první a základní, proto velmi silné, zkušenosti ze života. Ukazuje mu, jak se lidé chovají jeden k druhému, zda spolupracují a pomáhají si, jak reagují v různých životních situacích. Dítě sleduje, jaké názory a postoje týkající se všech oblastí života, rodina zastává, co je úkolem muže a ženy, jak se chovají v rodině i mimo ni.

Rodina předává dítěti základní model, model sociální interakce a komunikace v malé sociální skupině. Dítě si osvojuje určité způsoby chování a jednání, společenský takt a takto vybaveno vstupuje do společnosti.

Vedle rodiny dítě obklopují další vnější vlivy, jako jsou např. škola, vrstevníci či další vlivy přírodního, ekonomického a kulturního prostředí. A právě vlivy těchto podmínek řadíme k dalším, které výrazně stimulují vývoj dítěte.

Význam rodiny spočívá také v tom, že má obrovský vztah k výkonu dítěte. Působí na intelekt, na osvojování si vědomostí a dovedností i rozvinutí motivace k učení, a to vše s předpokladem dobré sociokulturní úrovně rodiny. Taková rodina zastává funkci plně

podmětového prostředí. V opačném případě se jedinec stává členem jakési konzumní společnosti, bez vyšších cílů, orientován pouze na základní potřeby.

Vzdělání rodičů je také důležitým činitelem. Vyšší vzdělání, příznivější ekonomické a kulturní podmínky, podporují rozumovou stránku a motivaci dítěte. Základní vzdělání bez vyučení lze také zařadit mezi nepříznivé podmínky podílející se na výchově dítěte.

Také sociálně patologické jevy vyskytující se v rodině působí nepříznivě na psychický vývoj jedince, ať se již jedná o manželský nesoulad, rozvrat či dokonce rozvod. Drogová závislost vyskytující se v některých současných rodinách je zvláště závažným sociálně patologickým jevem. Je tedy jisté, že kladné působení rodiny na dítě je neoddiskutovatelné a nenahraditelné. Vytvořit ideální způsob výchovy v rodině je velmi nesnadné a ne vždy jednoznačné. Nelze předat budoucím rodičům jednoduchý recept na výchovu dítěte. Je však možné dostatečně informovat o možnostech, rizicích a nedostatcích v komunikaci s dítětem, odstraňovat je a nezůstávat lhostejným v otázce rodinné výchovy. Jen tak můžeme zajistit následujícím generacím lepší budoucnost.

RESUMÉ

Tato bakalářská práce nese název Vliv rodinného prostředí na zdravý vývoj a výchovu dítěte. Cílem práce bylo podat určitý pohled na vývoj osobnosti dítěte, které se utváří v různých podmínkách. Jsou zde popisovány různé způsoby výchovy, které se uplatňují v současných rodinách. Své místo zde také zaujímá pojem náhradní rodinná péče, neboť ta v sobě zahrnuje několik forem péče o děti, které z různých důvodů nemohou vyrůstat ve vlastní biologické rodině. Dále se zmiňuji o sociálně patologických prvcích, působících ve výchově i v rodině, které negativním způsobem ovlivňují psychický vývoj dítěte.

ANOTACE

Má bakalářská práce *Vliv rodinného prostředí na zdravý vývoj a výchovu dítěte* je vysvětlující popis pojmů rodina a její úlohy, významu rodinného prostředí, forem náhradní rodinné péče, působení sociálně patologických prvků v rodině a jejich dopad na psychický vývoj dítěte.

Dále vysvětluji, pojem osobnosti, poukazuji na podmínky, které mají vliv na její vývoj. Na konci práce popisuji způsoby výchovy v současných rodinách a ve specifických případech ukazuji na pozitivní a negativní prvky ovlivňující výchovu.

KLÍČOVÁ SLOVA

Rodina, typ rodiny, funkce rodiny, náhradní rodinná péče, patologické prvky v rodině, osobnost, vývoj osobnosti, vnitřní a vnější podmínky osobnosti, výchova, složky výchovy, styly výchovy, negativní a pozitivní prvky výchovy

Annotation

My graduation thesis *Influence of family environment on sane development and education of the child*, it is a declaratory description of the terms family and its function, significance of family environment, forms of foster care, influence of socially pathological patterns in the family and their impact on the psychological development of the child.

Further, I approach the personality and the conditions having influence on it.

I describe on the end of the thesis the forms of the education at contemporary families and I show in specific cases the negative and positive patterns influencing the education.

Keywords

Family, family type, family function, foster family care, socially pathological patterns, personality, development of personality, internal and external condition of personality, education, education styles, negative and positive patterns of education

Použitá literatura:

- 1) ATKINSON RITA L., Psychologie, Portál, Praha 2003
- 2) ČÁP JAN, Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, Praha ISV 1996
- 3) KOHOUTEK RUDOLF A KOL., Základy pedagogické psychologie, CERM, Brno 1996
- 4) KOCH JAROSLAV, Výchova kojence v rodině, Avicenum, Praha 1997
- 5) KOPŘIVA PAVEL, NOVÁČKOVÁ JANA ET. AL, Respektovat a být respektován, FINIDR, Český Těšín 2006
- 6) KRAUS BOHUSLAV, Skripta Teorie výchovy, IMS, Brno 2006
- 7) MAKARENKO ANTON SEMJONVIČ, O výchově dětí v rodině, SPN, Praha 1962
- 8) MATĚJČEK ZDENĚK, DYTRYCH ZDENĚK, Krizové situace v rodině očima dítěte, Grada, Praha 2002
- 9) MATĚJČEK ZDENĚK, Po dobrém nebo po zlém, Portál, Praha 2000
- 10) MAZÁNKOVÁ LIBUŠE, VAVREČKOVÁ MARIE, Sylabus k předmětu Teorie výchovy, IMS, Brno 2003
- 11) ŘEHOŘ ANTONÍN, Metodické pokyny pro zpracování bakalářské a diplomové práce, Brno 2008
- 12) ŘÍČAN PAVEL, Psychologie osobnosti, Obor v pohybu, GRADA, 2007
- 13) ŠVANCAR ZDENĚK, BURIÁNOVÁ JANA, Speciálně pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy, SPN, Praha 1988
- 14) WÁGNEROVÁ MARIE, Vývojová psychologie I., Dětství a dospívání,

Zákony

ZÁKON O RODINĚ č. 94/1963

Internetové odkazy

- 1) <http://spunt.atlas.cz/batole/vztahy-vychova/vychovneproblemy/150825-7-spatnych-zpusobu-vychovy-nejde-i-o-vas.aspx> ze dne 06. 01. 2007
- 2) <http://www.psychologickepotrebydite.cz> ze dne 05. 12. 2006